

Ն Ի Թ Ե Բ Դ Ա Տ Մ Ո Ւ Թ Ե Ա Ն Ն Ա Մ Ա Բ

Վ Ա Ի Ե Բ Ա Գ Բ Ա Յ Ի Ն

**Ազգային Ժողովի Նիստերու Սեւակիք
Ատենագրութիւններ
1919-1922**

Դոկտ. Վաչէ Ղազարեան

[ք 19]

**ԱԶԳ. ԺՈՂՈՎ
(27 Փետրուար 1920)
(դռնփակ)**

**Նախագահ՝ Տ. Մեսրոպ Եսայ. Նարոյեան
Ատենապետ՝ Պարզեւ Էֆ. Փափագեան**

ԱՏԵՆ. ԷՖ.- Նիստը բանալէ յետոյ, ժողովիս կը յիշեցնեն տխուր պարտականութիւն մը: Մեր երիցագոյն պաշտօնակիցներէն Տ. Վահրամ Արքեպ. Մանկունի¹ կ'ընքց իր կեանքը: Հանգուցեալը զանազան պաշտօններ վարած եւ իր ազգային ծառայութիւնները գնահատուած են, ուստի կը հրախիբն՝ նախագահ Ս[րբազան]ը որ օրինէ հանգուցելոյն յիշատակը:

(Ժողովականք յոտնկայս, նախագահը աղօթք մը կարդաց հանգուցելոյն հոգոյն համար:)

ԱՏԵՆ. ԷՖ.- Ինչպէս լսած էք, Ս. Պատրը- իարքը վերջերս Փարիզ մեկնեցաւ: Այս առթիւ Ազգ. Ժողովին գիր մը ուղղած է որ պիտի կարդացուի:
(Պատճեն)

ԱՏԵՆ. ԷՖ.- Ինչպէս կը տեսնեք, Ս. Պատրիարքը կը փափաքի որ ձեր ժողովին ատենապետը գործակցի վարչութեան: Չեն գիտեր թէ այսպիսի գործակցութիւն մը հաշտ կ'ըլլա՞յ՞ օրէնքին: Ատիկա կը թողու՞մ այս ժողովին գնահատութեան, որովհետեւ համարառու ժողովի մը ատենապետն է որ պիտի գործակցի համարառու ժողովին: Կը խնդրեն որ խիստ կարճ վիճարանութեամբ մը այս կետը որոշուի, որովհետեւ ժողովը այսօր շատ կարեւոր խնդրոյ մը համար գումարուած է:

Տ. ՀՄԱՅԵԱԿ ԶԷՆՅ.- Ես ցաւելով կը դիտեմ որ Սահմանադրութեան յօդուածները պէտք եղած կերպով չեն գործադրուիր եւ կարգ մը խնդիրներ փոխանակ երեսփ. Ժողովին բերելու կամ Խառն Ժողովին նկատողութեան ենթարկելու, ինքնագլուխ կը գործադրուին:

Հետեւաբար ես համամիտ չեմ ընդունելու այս առաջարկը, որ չի հաշտուիր Սահմանադրութեան օրէնքին, ցորչափ չէ դադարած այն գործադրութենէ:

[ք20]ՏՐ. Ս. ԹԵՐԶԵԱՆ.- Այո, չենք կրնար ընդունիլ. Քաղ. Ժողովը այս ժողովին համարատու է:

Հ. ԽՕՃԱՍՍԱՐԵԱՆ ԷՖ.- Վարչութիւնը կը փափաքէր որ ի բացակայութեան Պատրիարքի, Ազգ. Ժողովի հետ մօտէն շփում ունենայ եւ գործակցի, եւ այս կերպով եթէ ատենապետը հարկ տեսնէ, կարենայ գումարել Ազգ. Ժողովը: Այս պարագան օրէնքով նախատեսուած չէ, սակայն հարկ է դիտել տամ որ Գործադիր Ժողովին նախագահն ալ միեւնոյն ատեն նախագահն է համարառու ժողովին:

Գ. ՍԻՄԶԵՇԵԱՆ ԷՖ.- Ազգին վիճակէն Քաղ. Ժողովին մէկ անդամը կամ մայր դիւանի ատենապետը տեղեակ պահել բաւական չէ: 5 ամիս է ի վեր [Ազգային] Ժողովը չէ գումարուած ու աչքն եւ ձախէն քննադատութիւններ կ'ըլլան: Ժողովը ազգային իրադարձութիւններէ անտեղեակ պահուած է ու այն համոզումը գոյացած է որ Ազգ. Ժողովը ցոյցերու սահմանուած զարդի մարմին մ'է: Կարեւոր դէպքերու վրայ տեղեկութիւն չի տրուիր ժողովին եւ գաւառներէ հասած լուրեր բերնէ բերան կը շրջին, մինչդեռ ազգ. երեսփոխանութիւնը անտեղեակ է անոնցմէ: Պատրիարքը ստիպուեր է մեկնիլ Պօլսէն եւ ճիշդ այն երեկոյին երբ այդ լուրին մերժումը կը հրատարակուեր, Պատրիարքը կը մեկնէր Պօլսէն: Երեսփ. Ժողովը պէտք էր իրագել ըլլալ այս իրադարձութիւններուն, որպէսզի կարենայ լիակատար կերպով գործադրել իր *զօնդոյի*² իրաւունքը:

Հ. ԽՕՃԱՍՍԱՐԵԱՆ ԷՖ.- Կը կարծեմ թէ այս դիտողութիւնները ճիշդ չեն: Սիմքէշեան Էֆ. իբրեւ դիւանի անդամ ինք պէտք է նախանձախնդիր ըլլար Ազգ. Ժողովի գումարման: Վարչութիւնը իրաւասութիւն չունի Ազգ. Ժողովի գումարումը յետաձգելու: Ազգ. Ժողովն է որ վարչութիւնը կը հրաւիրէ հաշիւ տալու: Վարչութեան կամայականութեան վրայ հիմնուած հեղինակութիւնը դադարած է եւ եթէ [ք21] Ազգ. Ժողովը չէ գումարուած բաւական

ատենէ ի վեր, մայր դիւանի անդամ մը պէտք է բաժնէ պատասխանատուութիւնը:

ՏՐ. ԹԵՐԶԵԱՆ ԷՖ.- Ժողովի նախագահը իր կողմէ վարչութեան անդամ չի կրնար կարգել: Նախագահը կը գործադրէ ուղղակի ժողովին որոշումները միայն. մենք պարտաւոր ենք հետեւելու օրէնքին:

Ե. ՇԻՐԻՆՆԵԱՆ ԷՖ.- Պատրիարքական նամակին մէջ յիշուած «ազգ. գործերը վարել» բացատրութիւնը չենք կրնար ըմբռնել, իբրեւ «հսկիչ» հասկնալի է:

ԱՍԵՆ. ԷՖ.- Ուրեմն ժողովը իր կամքը քող յայտնէ իր քուէով:

(Այս խնդիրը քուէի դրուելով, մեծամասնութեամբ մերժուեցաւ Ազգ. Ժողովի ատենապետին [Քաղաքական] Ժողովին գործակցելու պարագան:)

ԱՍԵՆ. ԷՖ.- Այսօր դժբաղդ կացութեան մը առջեւ հաւաքուած ենք այստեղ: Իրաւ է որ քանի մը ամիսէ ի վեր ժողով չէ գումարուած ինչպէս ակնարկութիւններ եղան, բայց ձեր խիղճը կը վկայէ թէ վարչութիւնը ազգին հրատապ խնդիրներուն առջեւ անտարբեր չգտնուեցաւ: Կը սպասուէր որ այս ժողովը գումարուէր հանդարտ սրտով իր քննադատութիւնը ընելու վարչութեան գործոց վրայ: Ինչպէս կը յիշէք, վերջին անգամ որոշուեցաւ Խնամատարութեան եւ Ելմտական Յանձնաժողովին պիտոճէն բերելու, որպէսզի ճշդոյի ու գործադրուի: Բայց տեսաք, այս վիճակը կը մնամի այն մարդուն, որ տունը այրած ատեն ըմբերցանութեամբ կը պարապի: Պատրիարքարանը ձեռնարկած է ընդհանուր պիտոճի մը պատրաստութեան, որու մէջ պատկերացած ըլլայ ազգին մատակարարական եւ ելմտական ներկայ վիճակը: Այդ պիտոճէն շատ մօտ ատենէն պիտի ներկայացուի ձեր քննութեան: Ասկէ գատ, դիւանին վրայ կան ընթացիկ գործերու վերաբերեալ գրեթէ բայց բացարձակ [բ22]տիպողական գործեր չկան: Այսօր հաւաքուած ենք խորհրդակցելու ազգին ահագին ցտեղուն վրայ: Կիլիկիոյ մէջ պատահած վշտառիթմ դէպքերը ամէն հայու սրտերը խոցեց: Ժողովը այսօր այդ ցախին պիտի տեղեկանայ եւ պիտի որոշէ թէ ինչ միջոցներ պէտք է ձեռք առնուին: Փափաքանք որ այս պարագային մէջ Համագրային Ժողովը գումարուէր ի ներկայութեան հայ գաթօլի եւ հայ բողոքական ընդհանուր ժողովի անդամներու եւ անոնց մասնակցութեամբ խորհրդակցութիւն տեղի ունենար, բայց

իրենք ըսին թէ կարելի չէ այս օրուան համար ներկայ գտնուիլ եւ յետաձգուող պահանջեցին, միայն թէ մենք օր մը անգամ յապաղեցնել յարմար չտեսանք եւ ուզեցինք իրազեկ ընել ժողովը այս դէպքերէն: Հիմա վարչութեան համարատուութեան անցնելէ առաջ ժողովիդ որոշման կ'ուզեմ ենթարկել թէ լրագրողները պէ՛տք է ներկայ ըլլան այս ժողովին թէ ոչ, քանի որ դատապարտուած են լռելու, բայց ազգային անցուդարձերը իրենցմէ չեն կրնար ծածկուիլ: Քաղ. Ժողովը այս նիստը որոնքիկ կատարելու որոշում տուաւ, որովհետեւ այստեղ դիւանագիտական վատեւագրեր պիտի կարդացուին: Հաճեցեք այս մասին ձեր կարծիքը յայտնել:

ԱՍՅՆԵՐ.- Լրագրողները կրնան ներկայ գտնուիլ:

(Ժողովին որոշմամբ ներս առնուեցան քերթերու խմբագիրները:)

ԱՍԵՆ. ԷՖ.- Մուշեղ Եպսկ.ն4 ալ եկած է, այն ալ կրնայ ներս առնուիլ:

Ե. ՇԻՐԻՆՆԵԱՆ ԷՖ.- Մարաշի դէպքերու միջոցին Պոլիս էր, թէ՛ այնտեղ:

ԱՍԵՆ. ԷՖ.- Պոլիս կը գտնուէր:

ԱՍՅՆԵՐ.- Ուրեմն ի՞նչ հանգամանքով պիտի լսուի:

ԱՍԵՆ.- Ըսել է ժողովը համամիտ չէ որ ներկայ գտնուի այս նիստին:

ԱՍԵՆ. ԷՖ.- Տր. Նագաշեան ալ եկած է, եթէ յարմար կը դատէք, [բ23]ժողովիս ներկայ գտնուի:

ՏՐ. ՊՕՂՈՍԵԱՆ ԷՖ.- Տր. Նագաշեան5 երկզ զիշեր Կիլիկիայէն եկած է ու կրնայ ժողովս լուսաբանել կարգ մը խնդիրներու համար, ուստի եւ կ'առաջարկեմ որ հրապարակեք զինքը այստեղ եւ լսենք իր տեղեկութիւնները:

Յ. ՊԼԶՐԻ ԷՖ.- Ասոնցմէ առաջ կարելու պարտականութիւն մը ունինք: Մեր վերջին ժողովն յետոյ Հայկական հանրապետութիւնը ճանաչուեցաւ Համաձայնական կառավարութիւններ, պէտք է որ ժողովս պաշտօնապէս յայտնէ իր շնորհատրութիւնները:

ԱՍԵՆ. ԷՖ.- Ատիկա մոռցած չէ մեր կողմէ, բայց խորհեցանք որ Համագրային Ժողովով եւ աւելի հանդիսատրութեամբ յայտնենք մեր խնդակցութիւնը: Այսօր տխուր հարկի մը ներքեւ կը գտնուիք եւ յարմար չէ որ միացնենք մեր ուրախութեան արտայայտութիւնը: Գալով Կիլիկիայէ[ն] եկողները հրապարակու խնդրոյն, այդ մասին ի՞նչ է Ձեր վերջնական որոշումը:

Ս. ԳԱՐԱՆԵԱՆ ԷՖ.- Նիստ մը կամ դռնփակ կ'ըլլայ, կամ դռնբաց: Քանի որ այս նիստը դռնփակ ըլլալու որոշում տրուած է, ուստի այլեւ ուրիշը չի կրնար [ներկայ] գտնուիլ:

ԱՆՆ, ԷՖ.- Դիւանիս տեղեկութիւն կու տան որ Փարիզի պատուիրակութեան անդամ Տր. Օհանջանեան⁶ եկած է եւ կ'ուզէ ժողովի ներկայանալ: Այս մասին ի՞նչ կը խորհիք:

Հ. ԽՕՃԱՍԱՐԵԱՆ ԷՖ.- Քիչ առաջ Մուշեղ Եպսկի համար, որ Կիլիկիոյ հովիւներն է, յարմար չտեսնուեցաւ այս ժողովին ներկայութիւնը, վայրկեան մը վերջ ի՞նչպէս կ'ըլլայ որ տարբեր որոշում տրուի:

ԱՆՆ, ԷՖ.- Ուրեմն ժողովը բացի թերթերու խմբագիրներէն ուրիշի ներկայութիւնը յարմար չի դատեր:

ՁԱՅՆԵՐ.- Այո, այո:

ԱՆՆ, ԷՖ.- Ուրեմն կը հրաւիրեն [բ24]Քաղ. Ժողովը որ հարկ եղած տեղեկութիւնները տայ ժողովիս:

ՏՐ. ԳԱԻԻԹԵԱՆ ԷՖ.- Կիլիկիոյ մէջ ժամանակ մը ի վեր անցած դարձած ղէպքերու վրայ տեղեկութիւն տալէ առաջ, պէտք կը զգամ ըսելու որ վերադարձող հայերու մասին ատեանագութիւններ, թալաններ կը պատահէին արդէն: Հնկտեմբեր ամիսէն վերջն էր որ երեւոյթները փոխուած են եւ մինչեւ այն ատեն պատահածներէն տարբեր ղէպքեր երեւան եկած են եւ քաղաքական բնոյթ ունեցող իրադարձութիւններու առջեւ գտնուած ենք: Ատոնք մեկնելու եւ հասկնալու համար, պէտք է գիտնանք թէ այս շարժումներուն զաղտնիքը կը գտնուի «միլլի»⁷ կազմակերպութիւններու մէջ եւ հոն պէտք է փնտռել: Մէկ խօսքով, Մուսթաֆա Քէմալի⁸ գործունէութեան մէջ է ստոր պր-մատը, որ Թուրքիոյ գրեւեալ մասերու մէջ իր կազմակերպութիւնը ընդարձակելով, ոճիրներ եւ չարիքներ կը գործէ: Հոս պիտի խօսինք մասնատրապէս Մարաշի մասին: Անցեալ Հնկտեմբերին ընդհանրապէս Գոնիայի եւ Գարսմանի կողմերէն եկող 40ի չափ հայեր սպաննուեցան: Վարչութիւնը դիմեց կտրուկ միջոցներու եւ 29 Հնկտեմբերին վարչութիւնը ճօթ մը տուաւ ֆրանսական իշխանութեան եւ պատասխան ստացաւ թէ մնացորինակ ղէպքեր չպիտի կրկնուին: Հակառակ այս ապահովութեան, Ատանայի ազգ. մարմինները եւ պատրիարքարանը վստահութիւն չունեցան ասոնց վրայ եւ անցուդարձէն տեղեակ պահեցինք ֆրանսական իշխանութիւնները եւ

յայտնեցինք իրենց թէ մեր մատնանշած աղետները պիտի պատահին: Պատրիարքարանի այս զեկուցման կարեւորութիւն չտրուեցաւ ու Մարաշի ղէպքը եկաւ ապացուցանելու թէ պատրիարքարանի իմացածները ստուգութիւն են: Մարաշի մէջ եղածներուն բուն երեւոյթը միլլի շարժման մէջ պէտք է փնտռել: Այս ծանօթութիւնը կը կրկնեմ, հասկնելու համար որ այդ ոճիրները եւ աղետները անձնական [բնոյթ] չեն [կրեր]:

[բ25]Մարաշի այսօրուան աղէտը անցեալ Հնկտեմբերին պատահած ղէպքի մը անմիջական հետեւանքն է: Գաբիթէն Անտրե⁹միջ-նաբերդին վրայ գտնուած օսմանեան դրօշը վար առնելով, անոր տեղ ֆրանսական դրօշ պարգած էր, առանց թրքական դրօշի: Անկէ առաջ Մարաշ, Այնթապ, Քիլիս երբ անգլիական զուսման ներքեւ կը գտնուէին, անոնք արտօսած էին թուրք կառավարութիւնը նոյնութեամբ պահպանել իրենց բոլոր իրաւունքները: Երբ անգլիացիներէն ֆրանսացիներու փոխանցուեցաւ Մարաշի վարչութիւնը, սթաթուգուտ¹⁰ պիտի պահուէր, սակայն Գաբիթէն Անտրե բռնաբարել ուզեց այդ պայմանը եւ միջնաբերդէն վար առնելով օսմ. դրօշը, անոր տեղ պարզեց ֆրանսականը: (Չարունակութիւնը գրատր)

<...>Վերջին պահուն կը լսենք թէ Քէրէք¹¹ կատարուելիք նահանջէն զգածուելով հրաժարած է եւ Գնդապետ Նօրմանն¹² է որ նահանջը կատարած է:

Իրլազեան ընտանիքը¹³ չարաչար զոհ գացեր է վրէժխնդրութեան, հակառակ անոր որ ֆրանսական բանակին օրերով ուտեստ հայ-թայթեր է:

Մարաշի մէջ ամենէն աւելի զոհ գացեր են անոնք, որոնք քաղաքին մէջ բնակած ըլլալով, փորձեր են իրենց տուներէն դուրս ելլել փախչելու համար, իսկ անոնք որ լատինացուց վանքը ապաստանած էին, անոնք կրցեր են Իսլահիէ հասնիլ, թէ մաս մը ճամբան ձիւնի փոթորիկի բռնուէր եւ ստեր է:

Կիլիկիոյ լեռնային մասի եւ Ձէթունի բնակիչները վերջին պահուն յաջողեր են զէնք հայթայթել ինքզինքնին պաշտպանելու համար: Ահաւասիկ Մարաշի ղէպքի մասին մեր ունեցած տեղեկութիւնները ասոնք են: Նոր տեղեկութիւններով փոփոխութիւններ կրնան պատահիլ, բայց վերջապէս [բ26]թուանշանները կարելի չէ իջեցնել:

Այս տեղեկութիւններէն յետոյ, ժողովը

կ'ուզեն ներկայացնել կարգ մը գրութիւններ: Ֆրանսական Գօմիսիոնի որկումը 29 Հոկտեմբեր թուականը կը կրէ: Իսկ անկէ վերջ Ատանայի Ազգ. Միութեան կողմէ 3 Փետրուարին դիմումներ եղած եւ անդ(նց) պատասխանն ալ ստացում է: Կը ներկայացնեն ժողովիդ ուշադրութեան:

(պատճենները կարդացուեցան)

Գ. ԱՍԼԱՆԵԱՆ ԷՖ.- Այս տեղեկութիւնները լսելէ յետոյ, կ'ուզեն հարցում մը ընել: Չորացներ ելան թէ բրբական գիւղերը աներակ դարձած են: Ասիկա ճիշդ է:

ՏՐ. ԴԱԻԻԹԵԱՆ.- Մեր հաղորդած տեղեկութիւնները կը վերաբերին Մարաշ քաղաքին: Թուրք գիւղերն ալ վտանգուտեր են, բայց այդ մասին ռեւ տեղեկութիւն չկայ: Ձեզի կը հաղորդեն Ատանայի Ազգ. Միութեան մէկ ամսակը, որ 15 Փետրուար թուականը կը կրէ: (պատճեն)

ՏՐ. ԴԱԻԻԹԵԱՆ.- Այս տեղեկութիւններէն յետոյ, պարտք կը զգամ հաղորդելու ձեզի որ Իսթետերում ֆրանսական զինուոր (ցամաք) ելեր է. որքա՞ն, չենք գիտեր. եւ միս կողմէ օգնական զինուորներ կը դրկուին: Այնքապ ալ իսկական վտանգի ներքեւ է. այդ պարագան անորանայի է:

Գ. ԱՍԼԱՆԵԱՆ ԷՖ.- Ֆրանսական բանակը Կիլիկիոյ մէջ քանի՞ հոգի կը բաղկանայ:

ՏՐ. ԴԱԻԻԹԵԱՆ ԷՖ.- 15,000 հոգի կը ներկայացնեն: 6,000 հոգի է եղեր Մարաշի մէջ, սենեկացի, սեւամորթ, ելին.: Այս խնդրոյն վրայ 3 հեռագիր ուղղուեցան Համաձայնական կառավարութիւններուն, առաջին 5 Փետր., երկրորդը 21 Փետրուար, երրորդը 24 Փետրուարին: Սակայն հիմնական փոփոխութիւն մը յառաջ եկած չէ կացութեան մէջ, նոյնիսկ Մարաշի մէջ որքա՞ն հայ կայ, որոշ չէ: Սերաստիոյ կուսակալը կ'իմացնէ թէ 8500 հայ կայ Սերաստիոյ մէջ, բայց այս թիւ մասին մենք [բ27]յստոյգ տեղեկութիւն չունինք, միայն 10 Փետրվար թուով հեռագիր մը ուղղուած է Մարաշէ, գոր ստորագրած են կարգ մը հայեր, հայ գաթօլիկ վարդապետը են.: Ասոր մէջ քսած է թէ ֆրանսացիներ Ֆեստ¹⁴ կը հանեն եւ կարգ մը հայեր անոնց կը միանան, բայց գոհութիւն Աստուծոյ՝ անոնք տէ՛ք¹⁵ եղան եւ հայեր ու թուրքեր սիրալից յարաբերութեան մէջ են ու հիմա մեր կեանքը վտանգէ զերծ է: Հաքիմիէթը Միլիիէ¹⁶ թերթն ալ Մարաշի խնդրոյն վրայ այս իմաստով հրատարակու-

թիւններ ըրած է: Վերջին լուրերը նոր եկող ճամբորդներ բերած են, մենք չտեսանք զիրենք: Պ. Արբահամեան, որ ատենադպիրն է Ազգ. Միութեան, նոր հասեր է, մենք չկրցանք տեսնել, բայց Մուշեղ Եպսկ. տեղեկութիւն ստացեր է իրմէ որ Քերէթ, որ հրամանատարն էր Մարաշի ոյժերուն, հրաժարեր է եւ Նօրման ստանձներ է հրամանատարութիւնը: Ատանայի մէջ 20 հոգիի զենք տուեր է: Առջի օր դիմում մ'ալ եղաւ մեր կողմէ, այն ալ կարդամ եւ լրանայ մեր կողմէ հաղորդուելիք տեղեկութիւնը:

(պատճեն)

Ե. ՇԻՐԻՆԵԱՆ ԷՖ.- Այս դիմումները ամէն՞ո՞ւն ալ եղած են:

ՏՐ. ԴԱԻԻԹԵԱՆ.- Այո, ամէնուն ալ եղած են:

ՏՐ. ՊՕՂՈՍԵԱՆ.- Տարիէ մը ի վեր Կիլիկիոյ մէջ կը գտնուին եւ ականատես կ'ըլլան ֆրանսացիներու Ատանայի մէջ բռնած երկդիմի քաղաքականութեան: Անոնք մէկ կողմէ կը շոյէին հայերը ու միս կողմէ՝ թուրքերը: Անցեալ տարի այս միջոցին Պրեմօն¹⁷ Ազգ. Միութեան միջոցաւ ազդարարեց հայոց որ իրենց զենքերը յանձնեն: Հայ լեզնուականները այս դէպքէն յետոյ քաշուեցան եւ 6-7000-էն հազար 1500 լեզնականներ մնացին: Պրեմօն շատ կեղծ քաղաքականութիւն մը ձեռք առած է հայոց դէմ եւ ինքզինքը կը ներկայացնէ շատ կալան¹⁸ մէկը, բայց կը քաջալերէ թուրքերը: Հայերը քաշուելէ յետոյ մալկաշ¹⁹ եւ սենեկացի զինուորներ բերին անոնց տեղ: Ատանայի թուրք [բ28]ժողովուրդը զինեալ է եւ 25-30,000 մալգեր կայ Ատանայի մէջ: Անոնք ամէնքն ալ զինեալ էին, [ֆրանսացիները] 24 ժամ պաշարման ներքեւ առին քաղաքը, բայց զենքերը յանձնեցին ու 100-150 չափ ժամագոտած պետական հրացաններ յանձնեցին ֆրանսացիներու[ն]: Ֆրանսացիներու տեղեկութիւն տուինք թէ պօսպա ունին թուրքերը Ատանայի մէջ եւ թէ ուրիշ տեղեր ալ պօսպաներ կային, բայց ասոնք իրենց արժանապատուութեան կը դալէ[ին]: Զանի մը անգամներ եւ մասնատրապետ ամիս մը առաջ դարձան դիմում եղաւ, որուն ի պատասխան Պ. Պրեմօն քսած էր որ մի վախճաք, բայց միս կողմէ հարիւրապետ Անտրէ զենք կը յանձնէր Օսամնիլի կողմը: Ես երկաթուղիով ճամբորդած ատեն, շոգեկառքին մէջ տեսայ զինուած 2 հոգի եւ ֆրանսացի հրամանատարին տեղեկութիւն տուի: Ասոնք ձերբակալուեցան եւ

իրենց վրայէն գտնուեցաւ Գաբիթէն Անտրէէն ստորագրուած արտօնագիր մը, որուն վրայ գրուած էր թէ այդ մարդոց եղբայրը չէրէնեռու կողմէ սպաննուած ըլլալով, միւսիայն իրենց անձին պաշտպանութեան համար արտօնուած են այդ զենքերը կրելու: Ես այդ արտօնագրին ընդօրինակութիւնն ալ ներկայացուցի: Այս ամենէն կը հասկցուէր արդէն որ կարգ մը չարագործ անձեր երես կը գտնէին: Ջօրավար Կուրօ²⁰ կ'ընդունուէր 40 հեծեալ չէրքզ ձիատր-ներէ եւ Պրեմօնի տունը ներկայացող հայ տիկիններ, երբ իրենց եղած ընդունելութենէն վերադարձած կ'ուզէին մեկնիլ, Պրեմօնի կիներ ըսաւ անոնց. «Եթէ ուզեմ, կը վճռուեմ ձեզի»: Վերջապէս, Ֆրանսա լաւ աչքով չէր նայեր ներգաղթին եւ Կիլիկիոյ մէջ հայոց կրած յուզումին առթիւ կը դիտուէր որ ֆրանսական քաղաքակրթութիւնն էր թողուլ հայերը որ ճգնուին: Թէյս Մուրատի դէպքէն²¹ յետոյ Մարաշի դէպքը պատահեցաւ եւ Կիլիկիոյ հայութիւնը, որ 240,000 հոգի է, ամբողջովին ջնջուելու վտանգին ենթարկուեցաւ:

[բ29]Հիմա այլեւս պէտք է խորհիմք դարձաններուն վրայ: Գլխաւոր դարձանը այն պիտի ըլլայ, որ ապահինք անգլիական քաղաքակրթութեան, եւ պարզելով ներկայ վիճակը, օգնութիւն խնդրենք իրմէ գրաւելու այդ շրջանակը, որովհետեւ, կը կրկնեմ, Ֆրանսայի ներկայութիւնը Կիլիկիոյ մէջ դիւանագիտական պատճառներով բնաջնջումը ըսել է հայութեան...

ԱՏԵՆ. ԷՖ.- Շատ փափաքելի է որ բառերը կշռենք երբ կը խօսինք արտաքին քաղաքակրթութեան վրայ:

ՏՐ. ՊՕՂՈՍԵԱՆ.- (շարունակելով) Կիլիկիոյ մէջ 240,000 հայութիւն մը ունինք: Ասոնց ամբողջն ալ շատ բարեկեցիկ են եւ ինչպէս կը պատմէ Տր. Նազաշեան, Մարաշի մէջ ալ շատ լաւ դիրքեր շինած են: Այս կերպով Կիլիկիոյ հայութեան բնաջնջումն է որ կը պատրաստուի: Մենք պէտք է որ ներկայ վիճակը պարզենք, որովհետեւ կը վախճան որ այս վիճակը շարունակուի:

ԱՏԵՆ. ԷՖ.- Կարծեմ թէ 10 վարկենի դադար մը կ'պէտք է տալ, որպէսզի դարձանի մասին կարծիքի փոխանակութիւն մը ընելով, կարողանանք որոշում մը տալ:

Տ. ՀՄԱՅԵԱԿ ՔՆՆՅ. ԷՆՔՍԵՐՈՒՄԱՆ.- Ժողովը հասկցաւ թէ ինչ զարհուրելի վիճակի մէջ կը գտնուի ազգը: Ես պիտի առաջարկեմ որ վաւերական փաստեր եւ ապացոյցներ հաւաք-

ւին եւ Եւրոպայի ներկայացուցիչ, իսկ եթէ ներկայացուած են եւրոպական պետութեանց, Եւրոպայի եկեղեցականութեան դիմում ըլլայ:

Ե. ՇԻՐԻՆՏԵԱՆ ԷՖ.- Պատգամաւորութիւն մը, կամ պատուիրակութիւն մը կրնայ դրկուիլ:

Գ. ՄԻՍԷԷՇԵԱՆ ԷՖ.- Վարչութեան ատենապետը պէտք է տեղեկութիւն տայ թէ ինք ռեւ տեղեկութիւն ունի՞ ասոնց արդիւնքին մասին:

Ս. ԳԱՐՍԵԱՆ ԷՖ.- Դիմումները կատարուեցան երկու գլխաւոր նպատակի համար: Մէկը Կիլիկիոյ ապահովութեան խնդրոյն համար էր: Մենք բացարձակ կերպով խնդրեցինք եւ բացատրեցինք թէ հայերը ապահովուած չեն: Քաղաքական նկատումները մէկ կողմ ձգելով, ֆրանսական [բ30]գրաւման ներքեւ գտնուող ժողովրդեան ապահովութիւնը պահանջեցինք: Երկրորդ, մեր նպատակն էր հասկնել որ մենք կ'ուզենք Հայաստան մը, որ կենսունակ ըլլայ: Եթէ մեզի 3-4 լեռ տան, ոչ թէ կենսունակ, այլ վնասակար Հայաստան մը երեսան կուզայ ու հայութիւնը չի կրնար հաւաքուիլ հոն: Այս դիմումները իրաւունք ունէինք ընելու, ինչպէս դէպքերը եկան հաստատեցին եւ մեր ճակատագրի վարչիները անշուշտ պիտի հաղորդեն մեզի մեր կատարած դիմումներուն ելքը: Մի մտռոնք որ մենք կատարութիւն չենք եւ ինչ որ կարելի է, այն կը գործադրենք: Վարչութիւնը կը ջանայ գործադրել այն, ինչ որ կը հրամայեն իրեն պետքերը եւ կը փափաքինք որ թելադրութիւններ ալ ըլլան մեզի այդ ուղղութեամբ:

ՏՐ. Ա. ԲԱՐՍԵՂԵԱՆ.- Շատ կը ցախմ որ իմ առաջին խօսքս կ'ըլլայ ըսել այս ժողովին որ իր լռութեան վրայ չէ կանգնած ինչպէս ասկէ անաջ, ժոյճայէն այսօր: Ամեն մարդ գիտէ թէ ինչ նպատակի համար կ'ըլլայ այսօրուան խորհրդակցութիւնը եւ ոչինչ կարելի չէ ըսել, երբ իրեն դոմփակի հանգամանք կուտայ, բայց չեմ կրնար երեսակայել որ երբ ոչ-երեսակայեմ եւ վարչութեան անդամ չեղողներ կ'երեւին այս սրահին մէջ, այս դուռները փակուին անոնց դէմ, որոց տեղեկութիւններէն այս ժողովը կրնար օգտուիլ, ինչպէս Մուշեղ Եպսկ. կամ Պ. Օհանջանեան:

Կ. ԽԱՉԱՏՈՒՐԵԱՆ ԷՖ.- Այս ժողովը անարգելու իրաւունք չունիք. մի՛ անարգէք ժողովը:

ԱՏԵՆ. ԷՖ.- Ժողովը ըստ կանոնի ինք կ'որոշէ թէ որոնք պէտք է ընդունուին դոմփակ

նիստի մէջ, ինչպէս հայ մամուլը ներկայացուցիչներուն բացառութիւն ըրաւ, իսկ եթէ ոչ-երեսփոխաններ կան այս սրահին մէջ, պէտք է ցոյց տար:

ՏՐ. ԲԱՐՍԵՂԵԱՆ.- Ես այդ որոշումը անտրամաբանական կը գտնեմ: Մեր ընկերներն մէկը, Տր. Պօղոսեան, առաջարկ ըրաւ որ դիւանագիտական դիմում մը ըլլայ: Այսօր Փարիզէն ժամանող մեր ընկերներէ[ն] մէկուն տեղեկութիւնները լսելէ յետոյ, ես քիչ մը տարակարծիք եմ Տր. Պօղոսեանի:

[բ31]Առնուած տեղեկութիւններէ կը հասկցուի որ դիւանագիտական խնդիրները կը լուծուին, ինչպէս կը պահանջէ այդ դիւանագիտութիւնը վարող անձերու շահը: Այն տեղեկութիւնները զորս մենք ունինք, ամոնք ալ ունին, եւ եթէ նոր մէկը դրկուի կամ հեռագիր տրուի, արդիւնքը նոյնն է: Երեսակայեցէք որ Տր. Պօղոսեանի տխուր գուշակութիւնները իրականանան. ի՞նչ պիտի ըլլայ այն ատեն: Հակառակ անոր որ Պէլյուքէն Կիլիկիա զինուորական ոյժ կուզայ, անոնք ալ եթէ ստիպուին՝ պիտի քաշուին ու մենք Լոնտոն պիտի դիմենք ի՞նչ արդիւնքի համար: Ամենէն կենսականը այն է որ 220,000ի հասնող Կիլիկիոյ հայութիւնը ըլլալու եւ չըլլալու վտանգին մէջ կը տարութերի: Պէտք է դրամ եւ զէնք հայթայթուի: Եթէ կրնանք հայթայթել, լաւ. ապա թէ ոչ պարապ բան է:

Յ. ՊԱՀՐԻ ԷՖ.- Ես կը կարծեմ որ այդ դժբաղդութիւններու բուն պատճառը այս խնդրոյն ձգձգումը չէրաւ եւ ատելի մեծ պատճառը Ամերիկան [է], որ չկրցաւ Մանտաի խնդրոյն²² ելք մը տալ: Ես Ամերիկան պատասխանատու կը բռնեմ: Անոնք իրենց անձնական շահերուն կը հետեւին ու մենք կը տառապինք, ուստի պէտք է Ուիլսոնի²³ եւ Ծերակոյտին զգացնենք որ եթէ շուտ ըն[են], մենք ալ փրկուած կ'ըլլանք. հետևաբար, յսնուն մարդկութեան դիմենք իրեն:

ՏՐ. ԹԵՐԶԵԱՆ.- Ես իբրեւ կիլիկեցի կ'ըսեմ որ Կիլիկիոյ թուրքերը տարբեր արարածներ են: Երբ ասկէ առաջ միլի չէթէներու գաւառի գործունէութեան վրայ կը խօսուէր, վարչութեան անդամ մը ըսաւ որ ասիկա պըլլ²⁴ մըն է, մինչդեռ ցաւալի իրականութիւնը ցոյց տուաւ որ այնպէս չէ եղեր: Պէտք է որ Համազգային Ժողովը գումարուի, պարապ չմնանք եւ խորհինք թէ ինչ ընենք է. զինուիլ պէ՞տք է, թէ՞ ոչ. եւ յետոյ հաղորդակցութեան

միջոցներ գտնէ այն վայրերու հետ, որոց կացութենէն ռեւ տեղեկութիւն չկայ, ապա թէ ոչ մէկ հայ իսկ չեն ձգեր...

ԱՏԵՆ. ԷՖ.- Համազգայինը գումարելու ուզեցինք Կիրակի օր, բայց հայ բողոքականներ ըսին թէ իրենք Կիրակի չեն կրնար գալ:

ՏՐ. ԹԵՐԶԵԱՆ.- (շարունակելով) Ես ալ թելադրութիւններ ունիմ, Համազգայինին պիտի ներկայացնեմ:

[բ32]ՏՐ. ՊՕՂՈՍԵԱՆ.- Անշուշտ հայ ժողովորդեան ներկայ աղիտալի կացութեան վերջ տրուիլը կը կայանայ երկու բանի մէջ: Նախ դիւանագիտական դիմում եւ երկրորդ՝ զինել: Իմ փափաքս այն է որ անզիական կառավարութեան դիմում ըլլայ: Չեմ գիտեր որ Պատրիարքը եւ [Ազգային] Պատուիրակութիւնը զիտե՞ն այս վերջին անցքերու բոլոր մանրամասնութիւնները եւ ես կը խորհիմ որ Լոնտոն ներկայացուցիչ մը որկելով՝ Ֆրանսա Անզիոյ դէմ եւ Անզիա Ֆրանսայի դէմ ունեցած իրենց խնդիրներուն մէջ յաջողիք ապահովել Կիլիկիոյ մեր քաղաքական գոյութիւնը: Գաղով ժողովուրդը զինելու խնդրոյն, եւ տարիներ առաջ այստեղ ըսի արդէն որ ալպանացիներու պէս պէտք է հացի տեղ զէնք առնէ մեր ժողովուրդը: Անցեալ տարի երբ Հալէպ կը գտնուէինք այս ժողովի յարգելի Ատենապետին հետ, հոն եկաւ կարեւոր անզիացի մը՝ Սըր Մարք Սալքս²⁵, որ հիմա մեռած է: Իրեն կարգ մը փափաքներ արտայայտուեցան ազգին ապագայ վիճակին վրայ: Սըր Մարք Սալքս ըսուածները ուշադրութեամբ լսելէ յետոյ ըսաւ որ «Անզիա այսօր անզի-ինտիէն դահլիճ մը ունի եւ իր քաղաքականութեան թոյլատու չէ վշտացնել մահնետականները: Դուք պէտք է զինէք ժողովուրդը եւ Ձէյթուն ու Մարաշ գրաւելով fait accompli²⁶ մը առջեւ դնէք Եւրոպա: Շատ խորհեցանք ատոր վրայ եւ իբրեւ Ազգ. Միութեան անդամ դրամ ժողովելու կրնայինք միջոց գտնել, սակայն այդպիսի կազմակերպութիւն մը գաղտնի պահել կարելի չէր եւ կամ գոնէ մենք չկրցանք վստահիլ: Խորհեցանք դարձեալ 2-3 հոգիէ մարմին մը կազմել, նոյնիսկ 2-3 հոգի 1000-2000 ոսկի խոստացան, բայց դուք ապրած չէք այդ կողմերը որ գործին դժուարութիւնը ըմբռնէ: Այդ կողմերը նոյնիսկ իրենց մայրենի լեզուն չեն գիտեր: Վերջապէս 30-40,000 ոսկիի պէտք տեսնուեցաւ: Մեզի ըսին որ մեր դատը լաւ ձեռքերու մէջ է ու հարկ չկայ այս ձեռնարկներուն: Անկէ վերջ տարներ

առաջ գացին ու գրանեցին այդ կողմերը: Հիմա կը ցախն որ շատ ուշ է, բայց երկու միջոցն ալ կրնայ օգտակար ըլլալ:

[բ33]Գ. ՄԻՍԶԷՇԵԱՆ.- Ես օգտակար կը նկատեմ որ Տր. Թէրզեանի առաջարկը ընդունուի եւ մտարդեալ Համազգային Ժողովը գումարուի ու խնդիրը անոր առջեւ դրուի եւ ամէն յարանուանութիւններէ ուղղակի ներկայացուցիչներ հաւաքելով այս խնդրոյն վրայ խորհրդակցին: Տարակոյս չկայ որ ասիկա իր օգտակարութիւնը կ'ունենայ: Յոյներն անգամ Բենթրապիի Արքեպիսկոպոս]ին²⁷ դիմում ըրին, երբ որ Պոլսոյ խնդիրը քննութեան առարկայ եղած էր:

Ա. ՀԱԼԱՃԵԱՆ ԷՖ.- Ես ալ պետք կը տեսնեմ որ կատարուելիք ձեռնարկները համախորհուրդ ըլլան: Երբ աւագակը կը յարձակի, պետք է միահամուտ պաշտպաններ մեզ, միեւնոյն ատեն շարունակելով նաեւ դիմումները: Ամէն պարագայի մէջ, այսօր պետք է եզրակացութեան մը յանգին մեր խորհրդակցութիւնները:

Պ. ՓԱՓԱՋԵԱՆ ԷՖ.- (ատենապետութեան արժող թողով դեր-Ատենապետ Յ. Պահրի ԷՖ.ի) Այսօրուան ժողովը գումարուեցաւ նախ եւ առաջ տեղեկութիւն ստանալու եւ միեւնոյն ատեն թելադրութիւններ ընելու համար: Ես ալ այն կարծիքն եմ որ ուղղակի մասնախումբ մը կազմուի անձնապաշտպանութեան գործով պարապելու համար: Ես իբրեւ մէկ անդամը տարի մը առաջ Հայկաի մէջ կազմուած մարմնոյն, կը հարորդեմ որ այս մարմինը որոշած էր Ատանա որկել հետզհետէ զինուորագրուած հայերը: Շաբաթը երկու անգամ 350 զինուոր ցամաքէն պիտի որկուէին 2 օրուան ուտելիքով: 350 հոգի Պ. Մանէժուի հրամանատարութեան ներքեւ ճամբայ հանեցին: Երկու խումբ երթալէ յետոյ, երրորդ խումբը արգիլուեցաւ Փարիզէն եկած հրահանգին վրայ: Ասոր միջոցը ի՞նչ է: Ես պետք կը տեսնեմ որ Համազգային Ժողովը մօտաւոր առիթի մը մէջ գումարներն ալ խորհինք թէ ինչ միջոց կրնանք ձեռք առնել: Անշուշտ նոր տեղեկութիւններ ալ պիտի առնենք, բայց ասոնք ժամանակի կը կարօտի[ն], որովհետեւ մինչեւ Լօնտօն պիտի գրուի եւ մինչեւ յառաջիկայ Համազգային Ժողովին կարելի է որ [պատասխանը] չհասնի, ուստի պետք է որ հետագրուի:

[բ34]Ա. ՀԱԼԱՃԵԱՆ ԷՖ.- Կը կարծեմ որ դահլիճներու նոր հեռագիր մը ուղղել իր

մասնաւոր օգտակարութիւնը կ'ունենայ:

Հ. ԽՕՃԱՍԱՐԵԱՆ ԷՖ.- Այս անգամուան ջարդերը ուրիշ անգամներ տարբերութիւն ունին: Մենք ժամանակին թուրքերու դէմ կը բողոքէինք, դիմելով քաղաքակիրթ աշխարհի, այսինքն՝ Եւրոպայի: Հիմա քաղաքակարան շահերը հոն ալ նոյնն են եւ միակ այս խնդրով [Եւրոպա] չի կրնար զբաղիլ: Մենք որ պատմական իրատուքներ ստեղծած ենք մեզի, մէկ օր խանդավառուած՝ միւս օրը պիտի յուսահատինք: Այս խնդիրը երկու ազգերու մրցակցութեան խնդիրն է եւ այս կացութեան մէջ ո՛չ Փարիզի Պատուիրակութիւնը, ո՛չ ալ Պատրիարքը իրաւասութիւն ունին նոր ջարդերու առջեւ տարբեր ընթացք մը բռնելու, որովհետեւ ֆրանսական դրօշի տակ գործուեցան անոնք եւ ֆրանսական ազգը չի կրնար արդարանալ: Մենք [խորհեցանք] եւ նոյնիսկ կուսակցական շրջանակներու մէջ շատ անգամ խորհուեցաւ որ սխալ մ'էր իրենց տեղերը որկել տարագրել հայերը: Որովհետեւ այնքան ապահովութիւն կար այդ կողմերը, պահ մը խորհեցանք նոյնիսկ որ լաւագոյն կարգադրութիւնը պիտի ըլլար որբանոցները պահել Կիլիկիոյ մէջ, բայց հասկցուեցաւ յետոյ թէ այս քաղաքակարանութիւնն ալ արժէ շունի եղեր²⁸: Մեր միակ ընելիքը Ֆրանսայի եւ Անգլիոյ մէջ ձայն բարձրացնել է, որպէսզի թերեւս նոր ջարդերէ կարենանք փրկել ժողովուրդը: Ատանայի մէջ Պրէմօն կուսակալը եւ երեսիլները իրաւիւրելով ըսեր է անոնց թէ ամէն մարդ պետք է իր գործով զբաղի եւ թէ Մարաշի անցքերը չպիտի մոռցուին: Մեր ցախն աղմուկը պետք է հասցնենք ուր որ պետք է եւ ժողովը պետք է մասնատրապէս խորհի միջոցը ծայրը ծայրին հասած վտանգին համար:

[բ35]Ս. ԳԱՐԱՅԵԱՆ ԷՖ.- Կատարուած այս վիճարանութիւններուն մէջ վարչութիւնը կ'ուզէ աւելցնել իր տեսակետը: Ամբողջ եւրոպական պետութիւններու մէջ 2 մեծ սկզբունք կայ եւ այն ալ իր շահերը պաշտպանելու համար զօրաւոր ըլլալ եւ երկրորդ կէտ դար յետոյ ո՞ր շահերը կրնան զինքը հետաքրքրել, ատիկա զիտման է: Առաջինն համար բնականաբար ամէն ջանք կը թափել, իսկ գալով երկրորդին, ասիկա բարդ խնդիր է եւ այդ պարագային մէջ կը դիմէ հասարակաց կարծիքի: Չեր վարչութիւնը, որ կը վարէ գործերը, պատասխանատու չէ. իր միջոցները չեն ներքէ գուշակելու թէ իր շահերէն ո՞րը իր

ոյժին վստահելով կրնայ գործածել եւ ո՞րը քաղաքականութեամբ կրնայ պաշտպանել: Մենք ապագային համար սա հանգուովն ունինք՝ Հայկական Հանրապետութեան կորիզին շուրջ պիտի կրնանք զօրանալ իրական ոյժով եւ պիտի կարենանք պաշտպանել մեր շահերը, սակայն հիմա մեզ վիճակի մէջ ենք: Արդօք Փարիզի Պատուիրակութիւնը կրնա՞ր գուշակել ասոնք եւ վարպետ միջոցներով պոուէր հակառակորդին ընդդիմութիւնները: Մենք այսօր իրական կերպով կազմուած կորիզ սը ունինք եւ Կիլիկիոյ մէջ ալ կրնանք ունենալ ուրոյն վիճակ մը, սակայն ասոնք կեդրոնը պէտք է մտածէ: Մեր ազգային քաղաքականութեան ղեկը մեր ձեռքը չէ. մենք կը սպասենք թելադրութիւններու ու պէտք է որ ատիկա ընէ [Ազգային] Պատուիրակութիւնը:

Պ. Ս. ՄԵՆՆՅԱՆ. Մեր ազգային նկարագրին մէջ կէտ մը կայ որ մեր փառքը կը համարենք. ատիկա մեր երազատեսութիւնն է: Ապախիսամիտի օրով ու յետոյ բարեհորդում ուզեցինք, իսկ Ջինադադարէն յետոյ մարդկային սկզբունքներ ստառնեցան մեր մթնոլորտին մէջ: Հաւատացինք որ Եւրոպա մեզ պիտի պաշտպանէ, միլիարներ պիտի ծախսէ: Բայց այն օրէն ի վեր երբ հասկցուեցաւ որ Ռիվարնի սկզբունքները²⁹ չպիտի կրնան գործադրուիլ, պէտք էր փոխէինք մեր ուղղութիւնը: Ես համամիտ եմ Տր. Պօղոսեանին որ կը հաւատայ թէ Կիլիկիոյ հայութիւնը պիտի սրբուի, որովհետեւ հոս կայ շահը միայն: Պէտք է այս ժողովը թելադրէր Պատուիրակութեանը [բՅՏ]ը իր ոյժին մէջ սահմանափակուէր: Մենք հաւասարապէս երազատես քշուեցանք Արաքսի հովիտէն մինչեւ Միջերկրական, ու Ֆրանսան մեզ ջարդեց, որովհետեւ զիտէին թէ Կիլիկիայէն վազ չենք անցած: Մենք պէտք է ըսէինք որ մենք ձեզի յանձնէր ենք մեր նակատագիրը, լայն երկիր չենք ուզեր: Մի մտնաք որ Կիլիկիան դիւանագիտական խնդիրներու մէկ օղակն է: Կ'առաջարկեմ որ սահմանափակենք մեր պահանջները:

Ա. ՀԱԼԱՃԵԱՆ ԷՅ. Ես պէտք կը տեսնեմ որ այսօր որոշման մը յանգինք: Պատգամատրութեան մը միջոցաւ դիմենք ֆրանսական Բարձր Գօմիսիոնին եւ խոստում առնենք զինուոր դրկելու եւ հասկցուեցող որ ազգը պէտք է զինել այնտեղ, այսպէս թէ ոչ կը կոտորուի: Պ. Սրենցի առաջարկի մասին որոշում մը չենք կրնար տալ, Կիլիկիոյ դէպքը քովտի դէպք մ'է. մպատակ ունի Կիլիկիան

զրկել հայութենէ:

Դ. Տ. ՄՈՎՍԷՍԵԱՆ ԷՅ. Ենթահակալ եմ որ Պ. Սրենց քաջակերութիւն տուաւ ինձի խօսելու այս նիսին վրայ եւ քիչ մը ատելի ընդլայնելու, որովհետեւ պարտականութեան զիտակցութիւնը կը ծառայէ դիրքը բարձր պահելու: Երողվմեցաւ մէջ խօսուեցաւ այս նիսին վրայ եւ ազգը լուսաբանուեցաւ թէ ինչ պատճառներէ յառաջ եկած են վերջին դէպքերը: Եթէ այդ պատճառները չպիտի կարենանք վերցնել, որքան ալ ուսումնասիրած ըլլանք գործը, ամէն արտայայտութիւն եւ գործադրուած բոլոր միջոցները ապարդիւն են: Ասոնք չեն ըսեր իբրեւ մեղադրանք, բայց այս արդիւնքը յառաջ պիտի զայ անտարակոյս: Պատուիրակութիւնը ոչ թէ թերացումներ ունեցաւ, այլ՝ անյաջողութիւններու մատուցեցաւ: Բայց քանի որ անկիւս ազգին մտածումներուն եւ զգացումներուն միջոցը եւ թարգմանը եղաւ, պէտք էր խորհէր հարկաւ թէ մինչեւ ուր պէտք է երթանք: Կը ցախինք որ այսօր այս դժբաղդ առիթը կը ներկայանայ մեզ[ի] խօսելու: Պատուիրակութիւնը իր պահանջումները ներկայացուց եւ ամէնքս համամիտ էինք, որովհետեւ Ամերիկայ այդ թուականին պիտի ստանձնէր [մաստան], բայց շխտեցանք թէ երբ չստանձնէր, ի՞նչ միջոցներ պէտք պիտի ըլլան:

[բ36]Կ'ընդունին թէ քաղաքականութեան մէջ ամենապատիկ սխալ մը, յարգանքի պակաս մը՝ մեծ ազդեցութիւն կ'ունենան գործերու վրայ, եւ մենք Պատուիրակութեան գործունէութեան ղեւ արտայայտուելու համար, պէտք է օրինաւոր կերպով ուսումնասիրենք խնդիրը: Այս ժողովին առաջին պարտականութիւնն է զմահատութեան մէջ սխալներ չընել: Օրինակի համար, ֆրանսացիներու այս խնդրին մէջ մեզի դէմ բռնած ընթացքը ի՞նչ բանէ առաջ եկած է. այսինքն՝ այս դէպքերն առաջ մենք ֆրանսացուց դէմ ի՞նչ դիրքի մէջ գտնուած ենք: Անշուշտ հայ մը չի կրնար գտնուիլ որ պնդէ թէ մենք մեր ոյժերուն վրայ կոթմած ենք, ուստի համակերպող ընթացքի մը հետեւեալու յորդորներ կ'ըլլան. ասոր վրայ պիտի խորհինք անշուշտ: Կ'առաջարկուի որ Կիլիկիայէ ձեռնբափ ըլլալնիս յայտնենք մեր կեանքը հոն պահելու համար: Չեմ զիտեր թէ ասոր ժամանակը անցած է, թէ՞ ոչ, բայց պէտք է ըսենք որ Պատուիրակութիւնը հեռատես չէ եղած այդ մասին: Այս է պատճառը որ կը պահանջուի հանրային գօնքորի տակ պահել

հանրային պաշտօնները, որովհետև կրնան սխալներ պատահիլ: Եթէ երբեք ֆրանսական կառավարութեան հետ համաձայնելու միջոցը անցած է, պէտք է որոշում մը տալ այլևս: Վիճակը այս է. շատ կը խաբուինք կարծելով որ Համաձայնական կառավարութիւնը շարունակ մեր վրայ կը խորհին: Այսօր մեր վիճակը այն է, որ եթէ առանց Կիլիկիոյ Հայաստանի կազմութեան կուսակից ենք, այս կէտը հասկըցնենք որոշապէս: Հետեւաբար, նախ եւ առաջ Պատուիրակութեան ընենք այս թելադրութիւնը եւ պէտք է քալել այս ճամբէն, փոխանակ օրօրուելու յուսադրանքներով: Կ'առաջարկեն կազմել յանձնաժողով մը որ զբաղի այս խնդիրներով:

Մ. ՆԱԹԱՆԵԱՆ ԷՖ.- Ասիկա ծանրակշիռ խնդիր մ'է, որուն շուրջ բաւական երկար պէտք է խորհիլ: Կ'առաջարկուի որ փոխենք այս քաղաքականութիւնը, սակայն Պատուիրակութիւնը բացորոշ կերպով իր պահանջը ներկայացուցած ըլլալով, գարնանայի պիտի ըլլայ եթէ Ազգ. Ժողովը հակառակ արտայայտուի ասոր: Երեւոյթները ցոյց կուտան որ արդէն այդպիսի արտայայտութիւն ըլլած է Պատուիրակութիւնը, հետեւաբար ասկէ թելադրութիւն ընել անելորդ է: Եթէ Կիլիկիոյ մէջ ջարդ տեղի ունեցած ըլլալուն համար այս դիմումը պիտի լր36]կատարուի, մենք կրնանք ինքնուրոպեբարու համոզուի ալ միեւնոյն քաղաքականութիւնը բռնել եւ ջարդերէն փրկուիլ: Մենք հրաժարած չենք Կիլիկիոյ վրայ մեր ունեցած իրաւունքներէն, կրնանք խնդրել անոնց պաշտպանութիւնը, բայց ազգային շահերուն բոլորովին եւ տրամագծապէս հակառակ է եւ ազգային դատին լըումն է եղած առաջարկը, նոյնիսկ պիտի ըսեն որ դաւանանութիւն կ'ըլլայ:

ԱՏԵՆ. ԷՖ.- Թեր ու դէմ եղած վիճաբանութիւններէն եւ ներկայացուած առաջարկներէն հասկցուեցաւ որ ներկայ վիճակին եւ ազգ. քաղաքականութեան վրայ Համազգային Ժողովին խորհրդակցութեան պէտք կայ, քանի որ խնդիրը կը վերաբերի ամբողջ ազգին: Այս մասին Գ. Միմբէշեան ԷՖ. բանաձեւ մը ունի, զոր կ'ենթարկեն ձեր նկատողութեան:

(պատճեն)
ԱՏԵՆ. ԷՖ.- Ժողովը համամի՞տ է ասոր:
ՉԱՅՆԵՐ.- Այո, այո:

ԱՏԵՆ. ԷՖ.- Ուրեմն յառաջիկայ Ուրբաթ օր Համազգային Ընդհանուր Ժողովին

նիստի պէտք է հրաւիրենք, նկատի ունենալով պարագային ստիպողականութիւնը:
(Ատեանը փակուեցաւ ժամը 5ին)

Ծանօթագրութիւններ

1.- Պրոսպէր Կահրան Արք. Մանկունի (1846-1920), որ իբրեւ Գեորգ Գ. Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսի ձեռնաստընը առեմնի բաւական մեղան հոսեցուցած է իր մասին, Գեորգ Գ-ի կեանքին եւ գործին նուիրած էր աշխատասիրութիւն մը, որ յոյսին պիտի զար իր մահէն ետք, 1933-ին, Փարիզ, «Գեորգ Գ. եւ Իր Ժամանակը» խորագրով: Երջան մը վարած է Թուրքիոյ Հայոց Պատրիարքի Տեղապահի պաշտօնը:

2.- Հակակշռի, ֆրնս.:

3.- Այնպիսիութիւն մասնատրաբար Մարաշի դաշտին մէջ տեղի ունեցած կտորածներուն եւ թուրք ազգայնականներու կողմէ վերանորոգ քաղ տարացած ու ջարդերով յատկանշուող հայահայած քաղաքականութեան:

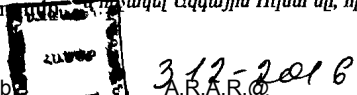
4.- Մուշեղ Սերոբեան (1869-1951), որ արքութեան աստիճանին հասած է առաջնորդական պաշտօններ վարած ըլլալով հանդերձ հետագային պիտի հրաժարէ սքեմէն ու դառնար աշխարհական, քաջատեղակ էր Կիլիկիոյ անցողարձներուն եւ մնայուն յարաբերութեան մէջ էր Ատանայի Ազգային Միութեան հետ: Տեղին է նշել թէ Միհրան Տամատեան Ամբողջական Հայաստանի Պատուիրակի համգամանքով 16 Փետրուար 1920-ին Չաւէն Պատրիարքի կը գրէր. «...Աւելորդ է ըսել թէ Կ. Պոլսոյ մէջ այս միջոցին ներկայութիւնը Գերապատի Տ. Մուշեղ Արքեպ. Սերոբեանին, որ կիլիկեան գործերու շուրջ խորունկ փորձառութեան մը կը միացնէ ներկայ տագնապին նախըմբացներուն, ամենամտօնիկ իրագելի հանգամանքը երկարատեւ ամիսներ մեզ հետ բաժնած ըլլալով մեր բոլոր մտահոգութիւնները, մեր ցաւեր, եւ մեր այնքան արդարացի ակնկալութիւնները... Մուշեղ Արքեպ.ի ներկայութիւնը, կ'ըսեն, պիտի ունենայ իր մեծազույգ օգուակաբութիւնը: Անշուշտ պիտի համբը միշտ զինք խորհրդակից ունենայ»: Ուրիշ հարց որ Ազգային Ժողովի անդամներ Մուշեղ Արք.ի կը զանազին լսուելու պատենութիւնը 27 Փետրուարի նիստի ընթացքին:

5.- Բժիշկ Աւետիս Ղազարեան մէկն էր այն արտոնեալներէն, որոնց դիմումին ընթացք տրուելով, Չինադադարէն ետք թոյլատրուած էր Այաշէն վերադառնալ Պոլիս: Անդամ էր ան 1918-ի Նոյեմբերին հիմնուած Հայ Կարմիր Խաչի Կեդրոնական Վարչական Ժողովին:

6.- Բժիշկ Համօ Օհանջանեան (1873-1947), դաշնակցական գործիչ, անդամ էր Փարիզի մէջ Հայ Ազգային Պատուիրակութեան զուգահեռ գործող Հայաստանի Հանրապետութեան Պատուիրակութեան: Նոյն տարի արեւի ուշ ան պիտի դառնար Հայաստանի արտաքին գործերու նախարար, ապա նաեւ պիտի ստանձնէր Հայաստանի Հանրապետութեան վարչապետի պաշտօնը:

7.- Ազգայնական, քրք.:

8.- Մուսաբաքա Քեմալ Աբաթիւրք (1881-1938) 1919-ի Սեպտեմբերին ջանողած էր յարցական Դաշնակից Պետութիւններու ներկայութեան ընդդիմացող տարրերու համաժողով մը կազմակերպել Սեբաստիոյ (Սկլազ) մէջ: Իր ակել Ազգային Ուխտ մը, որ թուրք ազգայնական

ոգին բորբոքելով աղիտաբեր հետեւանքներ պիտի ունենար հայոց համար:

9.- Փիեր-ժան Տանգի Անտրե Մարաշ տեղադրուած ֆրանսական ցոկաւոյ հրամանատար էր:

10.- Գործող իրավիճակը, լսմ.:

11.- Մարաշ գտնուող ֆրանսական ուժերու հրամանատարը:

12.- Գնդապետ Ռուպեր Նորման Ատանայի կառավարիչն էր Կիլիկիոյ ֆրանսական գրաման շրջանին:

13.- Խորագեան զերդաստանը կը գլխաւորէր Մարաշի վաճառականներու համախմբումը: Գերբաստանի անդամներէն Յակոբ Խորագեան, որ 1914-ին ընտրուած էր Օսմանեան խորհրդարանի անդամ, հաւանաբար ամենաերեւելի դէմքն էր բորբական խժժութեան զոհ զայս ցեղը զերդաստանին, որ մեծապէս օգտակար եղած էր ֆրանսական գրաման բանակին:

14.- Խաղվութիւն, բրբ.:

15.- «Տէֆ» ըլլալ = կորստիլ, անհետանալ, բրբ.:

16.- Մութաֆա Քեմալի ճախածեռնութեամբ հիմնուած «Հաքիմիյէ-թի Միլիյէ» (Ազգային Ինքնիշխանութիւն) լրագիրը բրբական ազգայնական շարժման խօսափողի դերը կը կատարէր քսանականներուն:

17.- Էտտար Պրեմոն (1868-1948), 1919-ի Յունուարէն մինչեւ 1920-ի Մեպտեմբերը վարած է Կիլիկիոյ ընդհանուր կառավարիչի պաշտօնը: Ան 1921-ին իր յուշերը պիտի յանձնէր Revue des etudes armeniennes-ի: Յուշերը նոյն տարին պիտի հրատարակուէին 368 էջ գրատող սաանճին հատորով, La Cilicie en 1919-1920 խորագրով Փարիզի մէջ, հրատարակութիւն՝ Ազգային Տպարանի:

18 Ապետական, ֆրնս.:

19 Մատակաւարդի:

20.- Հենրի ժոզէֆ Կուրո (1867-1946), ֆրանսական Արեւելեան Բանակի հրամանատարը, 1919-ը սկսեալ զանգաւած հանգամանքներով Միջին Արեւելքի մէջ վարած է Ֆրանսայի գաղափարական գործունէութիւնները եւ 1920-ին նշանակուած է Սուրիոյ եւ Լիբանանի Բարձր Հռմիսէր:

21.- «Արեւ» օրաթերթի 24 Հոկտեմբեր 1919-ի համարով «Երեւոյն Գարձեալ Գոլոյն Կը Յցէ Կիլիկիոյ Աէջ» խորագրով հրատարակուած միւրը կը նշէ թէ Ատանայի բուրբ ազակներին միջոցներով զինուած ծիարտը չէրէնք ստոր անցնուած եւ հայաբնակ Շէյխ Մուրատ գիւղի բնակչութիւնը: Դէպքը կը թուի պատահած ըլլալ 12հոկտեմբերի առաջին կիսուն: Դէպքին մասին Համագային ժողովի 29 Հոկտեմբեր 1919-ի ատենագրութեան մէջ (Թ740 համար վաւերագիր) կը կարդանք. «Ս. Պատրիարքը Ատանայի Առաջնորդին նամակը կարողոյնց որով տեղեկութիւն կուտար Շէյխ-Մուրատ գիւղի ջարդին եւ շրջակայից մէջ պատահած մասնակի սպանութիւններու մասին»:

22.- Ակնարկութիւն Հայաստանը ամերիկեան իտգատութեան ներքեւ առնելու տրամադրութեան:

23.- Վուտրո Ուիլսոն (1856-1924) 28-րդ նախագահն էր Ամերիկայի Միացեալ Նահանգներու: Բր կնքիլով եւ ստորագրութեամբ 20 Ապրիլ 1920-ին ամերիկեան ծերակոյտին պիտի ներկայացնէր Հայաստանի եւ Քիւրդիստանի սահմանները ճշդող քարտէս մը, որ հիմը պիտի կազմէր պատմաբաղարական անբարենպաստ զարգացումներու հետեւանքով անգործադրելի մնացած Սերի Գաշնագրով համաձայնեցուած Հայաստանի սահմաններուն:

24 Խաբէութիւն, փշոց, ֆրնս.:

25.- Գնդապետ Մարք Սալթս (1879-1919), որ իր ճանբորդութիւններուն շնորհիւ քաջածանօթ էր Օսմանեան Կայսրութեան տարածքներուն, ժողովրդագրական դիմագծին եւ այդ տարածքներուն վրայ բնակող ազգութիւններու վիճակին ու ձգտումներուն, հանրաժանօք անուն մը դարձած էր իր եւ իր ֆրանսացի հեղինակակից Ֆրանսուա ժորժ-Փիքրի (1870-1951) անունով հրատարակ հանուած քարտէսին, որ Անգլիոյ, Ֆրանսայի եւ կայսերական Ռուսիոյ միջեւ գոյացած զարտին համաձայնութեան մը հիմամբ անդամանահատման կ'ենթարկէր Օսմանեան Կայսրութիւնն ու կը ճշդէր սահմանները այդ կայսրութեան վիատակներուն վրայ իրենց անկախութեան կամ ինքնավարութեան ստիւանգիլը երկիրներու:

26.- Կատարուած իրողութեան, ֆրնս.:

27.- Քենթրըլըրիի Արքեպիսկոպոսը որպէս զերագոյն հոգեւոր պետը Անկիլթեան Եկեղեցու, կը ներկայացնէր իւրայատուկ քաղաքական կշիռ: 1903-1928 տարիներուն այդ դիրքը կը զբաղեցնէր Ռենտըլ Թամըս Տէյլիտսըն Արքեպիսկոպոսը (1848-1930):

28.- Այս հատուածը յստակացնելու նպատակով շերտ մը կ'յատարած ենք բնագրէն, ուր կ'ըսուի. «ԱՆքը եւ նոյնիսկ կուսակցական շրջանակներու մէջ շատ անգամ խորհուեցաւ որ սխալ մ'էր իրենց տեղերը դրել խորհուեցաւ որ սխալ տեղերը, որովհետեւ այնքան ապահովութիւն կար այդ կողմերը, ու պահ մը խորհեցանք նոյնիսկ որ լաւագոյն կարգադրութիւնը պիտի ըլլար, որբանցները պահելով Կիլիկիոյ մէջ որովհետեւ այնքան ապահովութիւն կար, քայց հասկցուեցաւ յետոյ թէ այս քաղաքականութիւնն ալ արժէք չունի եղեր»:

29.- Ակնարկութիւն 8 Յունուար 1918-ին նախագահ Ուիլսոնի հրատարակած 14 կէտերուն, որոնք համաշխարհային խաղաղութեան հաստատման նպատող սկզբունքներ կը նախատեսուէին ըլլալ Համաշխարհային Առաջին Պատերազմի արարուէն ետք ձեռնարկուած խաղաղութեան բանակցութիւններու ընթացքին: 12-րդ կէտը ուղղակի կ'առնուէր Օսմանեան դաւն լուծը ճաշկանած ժողովուրդներուն եւ կը տրամադրէր. «Ներկայ Օսմանեան Կայսրութեան բրբական բաժնին պէտք է երաշխատրուի ապահով ինքնիշխանութիւն, բայց միւս ազգութիւններուն, որոնք այժմ կը գտնուին բրբական իշխանութեան ներքեւ, պէտք է երաշխատրուին կեանքի աներկբայ ապահովութիւն եւ ինքնավար զարգացման բացարձակապէս անընձարելի պատեհութիւն...»:

ԱՏԱՆ, Հայկական թաղամասը

ք158]
ՆԻՍՏ 23 ԱՊՐԻԼԻ 1920
Նախագահ՝ Տ. Սեբրապ Եսպկ.
Աստենայեա՝ Յ. Պահրի ԷՖ..

Գ. ԱՍԼԱՆԵԱՆ ԷՖ.- Ժողովի Ա. ատենապետ Պարզեա ԷՖ. Փափագեան անձնական տկարութեան պատճառաւ այսօրուան նիստն իր բացակայութիւնը նամակով մը հաղորդած է եւ Բ. ատենապետ Պահրի ԷՖ. տակախն եկած չլլայով, նախագահ Ս.ին հրաւերով առժամապէս կ'ատենապետեն այսօրուան նիստին:

Դիւանիս վրայ մէկ քանի գրեր կան: Օրակարգի անցնելէ առաջ անոնք պիտի ներկայացնեն ժողովի:

Չիզմեծեան Զինչ. տկարութեան պատճառաւ ժողովն բացակայութիւնը կը հաղորդէ, իսկ Վահան ԷՖ. Սուրենեան 3 ամիս Պօլսէն բացախայութիւնը կ'իմացնէ: Կ'արձանագրենք զիրենք օրինատր բացակայ:

Մ. Նուրիճեան ԷՖ. գրով մը կը հրաժարի խորհրդարանական յանձնաժողովի անդամակցութենէ:

(Աստենայիւր ԷՖ. կարդաց հետեւեալ գիրը)
(պատճեն)

ՉԱՅՆԵՐ.- Համազգային ժողովին կը վերաբերի:

ԱՏԵՆ. ԷՖ.- Ուրեմն անոր ուշադրութեան կը յանձնենք:

ՀՐԱԺԱՐԱԿԱՆՆԵՐ

ԱՏԵՆ. ԷՖ.- Յարութիւն ԷՖ. Մոստիչեան եւ Եզնիկ Վ. Պապաեան հրաժարական տուած են ժողովիս անդամակցութենէն:

(Աստենայիւր ԷՖ. կարդաց երկու գրերը)

ՉԱՅՆԵՐ.- Պարզ հրաժարականներ են, կրնան ընդունուիլ:

(Աստենայեա ԷՖ. քուէի դնելով սոյն հրաժարականները, ընդունուեցան:)

[ք159]Յ. ԳԱՐԲԻՆԵԱՆ ԷՖ.- Եզնիկ Վ. Երուսաղէմ պիտի երթար, ի՞նչ եղաւ այդ գործը. բացատրութիւն մը պէտք է տրուի:

ՉԱՅՆԵՐ.- Ատիկա ժողովին վերաբերեալ խնդիր չէ, եկեղեցական իշխանութեան գիտնալիք գործն է:

ԿՐՕՆ. ԺՈՂՈՎԻ ԱՆԴԱՄԱԿՑՈՒԹԵԱՆ ԽՆԴԻՐ

ԱՏԵՆ. ԷՖ.- Հանգուցեալ Վահրամ [Մանկունի] Ս.ի տեղ Տ. Ղետնոյ Եսպկ. Կրօն. ժողովի անդամակցութեան կոչուած է. ահա-

ւասիկ վարչութեան գիրը:
(Աստենայիւր ԷՖ. կարդաց հետեւեալ գիրը)
(պատճեն)

Ս. ՍՐԵՆՅ ԷՖ.- Կ'ուզի գիտնալ թէ Սահմանադրութիւնը ի՞նչ կը տրամադրէ եւ ինչպէ՞ս կ'ըլլայ նմանօրինակ պարագաներու մէջ:

ՏՐ. ԴԱԽԻԹԵԱՆ.- Ժողովին կողմէ Պատրիարքը ինք կ'ընտրէ Կրօն. ժողովի անդամները եւ կը տեղեկացնէ ու ասիկա սահմանադրական ընտրութիւն կ'ըլլայ:

Պ. Ս. ՍՐԵՆՅ.- Ժողովը արտօնութիւն տուած է իր նախագահին վարչական ժողովները կազմելու, սակայն հոս նոր պարագայ մը կայ: Սահմանադրութիւնը իրաւունք կու տա՞յ իր կողմէն անդամ մը կարգելու որեւէ ժողովի եւ ասիկա տրուած որոշումին կը հակառէ՞, թէ՞ ոչ:

Հ. ԽՕՃԱՍԱՐԵԱՆ ԷՖ.- Այս կարգադրութիւնը եղաւ բացառիկ պարագաներու տակ եւ պարզապէս հասներաշխ տարրերէ կազմելու համար վարչութիւնը: Ժողովը իր իրաւունքը կիրարկելու ժամանակ չունենալով, Պատրիարքին յանձնեց այդ իրաւունքը: Եթէ կ'արժէ վիճաբանութեան ենթարկել այս խնդիրը՝ լաւ, ապա թէ ոչ ճիշդ այս հանգամանքին տակ կը գտնուի Ղետնոյ Եսպկ.ի անուամբը:

[ք160]Գ. ՄԻՄԶԷՇԵԱՆ ԷՖ.- Ուրիշ օրինական կէտ մը կ'ուզեմ յանձնել Ձեր ուշադրութեան: Ս. Պատրիարքը նոր կը հաղորդէ մեզի Ղետնոյ Եսպկ.ի ընտրութիւնը, մինչդեռ Ղետնոյ Եսպկ. արդէն կը մասնակցի խորհրդակցութեանց եւ ամէն տեսակ որոշումի մէջ ծայր ունի: Եթէ արդէն գործադրուած որոշում մ'է, ինչո՞ւ կը բերուի հոս, կարելի՞ է որ բացատրութիւն մը տրուի այդ մասին:

ԱՏԵՆ. ԷՖ.- Ձեր ժողովին կը դիմեն: Անոնք որ կ'ընդունին Ս. Պատրիարքի տեղեկագրութիւնը, քու տան:

(Ժողովը ընդունեց Տ. Ղետնոյ Եսպկ.ի անդամակցութիւնը Կրօն. ժողովին)

ՏԵՂԵԿԱԳԻՐ ՆԱԽԱՉԵՆՆՈՒԹԵԱՆ ԴԻԻԱՆԻ

ԱՏԵՆ. ԷՖ.- Երեսփոխան Պ. Բարսեղեանի առաջարկութեան վրայ, Նախաձեռնութեան Դիւանը նախաքննութիւն մը կատարած եւ արդիւնքը յղած է մեզ. պիտի կարդացուի:
(Աստենայիւր ԷՖ. կարդաց հետեւեալ գիրը)
(պատճեն)

ՉԱՅՆԵՐ.- Օրակարգ:
Պ. Ս. ՍՐԵՆՅ.- Մանաւանդ որ առա-

ջարկող երեսփոխանը ներկայ չէ:

S. ՀԱՍՅԵԱԿ ԶՀՆՅ. ԷՆՔՍԵՐՃԵԱՆ.- Կ'ուզի գիտնալ թէ քանի մը նիստ առաջ Երուսաղեմի խնդրոյն նկատմամբ ըրած հարցումս պատասխանը բերա՞ծ է վարչութիւնը, երբ ներքին կանոնագիրն ալ կը տրամադրէ որ ուել հարցումի պատասխանը ներկայացուի մինչեւ 8 օր:

ԱՏԵՆ. ԷՖ.- Դիւանիս վրայ այդպիսի հարցման մը պատասխանը չկայ. եթէ գայ, անշուշտ պիտի կարդացուի:

ՕՐԱԿԱՐԳ

ԱՏԵՆ. ԷՖ.- Ատենական գործողութիւնները վերջացած են, հիմա կը սկսինք օրակարգի գործողութիւններու: Նախ եւ առաջ, Քաղ. Ժողովի կողմէ եկած երեսփոխանական ընտրութեան տեղեկագիրներ կան, անոնք պիտի կարդացուին:

[p161](Ատենադպիր ԷՖ. կարդաց հետեւեալ գիրը) (պատճեն)

(Ատենապետ ԷՖ. քուի դնելով այս ընտրութիւնները վաւերացան եւ առնձնապետ ԷՖ. հրաւիրեց որ եթէ ներկաներու մէջ կը գտնուին, գան գրաւեն իրենց աթոռը: Միայն Լեւոն ԷՖ. Պապօնեան ներկայ գտնուելով եկաւ ձեռնարկելու իր պաշտօնին:)

ՏԵՂԵԿԱԳԻՐ ԵԿԵՂԵՑԱԿԱՆ ԵՐԵՍՓՈՒԽԱՆՆԵՐՈՒ

ԱՏԵՆ. ԷՖ.- Ուրիշ տեղեկագիր մ'ալ կայ եկեղեցական երեսփոխաններու մասին: Այն ալ կարդանք:

(Ատենադպիր ԷՖ. կարդաց հետեւեալ գիրը) (պատճեն)

Ա. ԱԼՊՕՅԱՃԵԱՆ ԷՖ.- Այս ընտրութիւնը չի կրնար վաւերանայ, որովհետեւ ընտրուած երեսփոխաններու վիճակները չեն որոշուած: Ընտրուած 7 եկեղեցականները 3 տարբեր վիճակներու կը պատկանին, հետեւաբար պէտք է ըստի որ այսչափ եկեղեցական այս վիճակէն, այսբանը այն վիճակէն ընտրուած են: Համագումարը պէտք է նկատի առնէր այս կէտը:

S. ԶԱՐՄԱՅՐ ԶՀՆՅ.- Ես ընտրութեան օրը քիչ մը ուշ հասայ, հետեւաբար մանրամասնութիւնը չեմ գիտեր, բայց արդեօք այդ ձեռով ընտրելու համար հրահանգ տրուա՞ծ էր: **Ա. ԱԼՊՕՅԱՃԵԱՆ ԷՖ.-** Ասիկա արդարացուցիչ պատճառ չէ: Համագումարը ինք պէտք

է հարցնէր թէ ո՞ր վիճակներու համար կ'ընտրուին այս եկեղեցականները:

ԶԱՅՆԵՐ.- Ուրեմն չեղեալ է այս ընտրութիւնը:

ԱՏԵՆ. ԷՖ.- Եթէ ժողովդ կը հաւանի, այս պարագան կը տեղեկացնենք Ս. Նախագահին, որպէսզի նոր ընտրութիւն կատարուի այս երեսփոխաններու տեղ, որոշուելով նաեւ իրենց վիճակը:

(Անձամասնութեամբ որոշուեցաւ բեկանել ընտրութիւնը:)

ՀՐԱՄԱՐԱԳԻՐ ԶԱՂ ԺՈՂՈՎԻ

ԱՏԵՆ. ԷՖ.- Քաղ. Ժողովը հաւաքական հրաժարական մը ներկայացուցած է: Չոր ուշադրութեան կը յանձնեն:

(Ատենադպիր ԷՖ. կարդաց հետեւեալ գիրը) (պատճեն)

[p162]Հ. ԽՕՃԱՍԱՐԵԱՆ ԷՖ.- Պարզ հրաժարագիր մ'է այս եւ անմիջապէս պէտք է ընդունուի:

Ս. ՆԱԹԱՆԵԱՆ ԷՖ.- Երբ Հայկական Հարցը գրեթէ վճռուելու մօտ է, եւ երբ Ս. Պատրիարքը ի մօտոյ պիտի վերադառնայ Պօլիս, եւ յարմար չեմ տեսներ որ ի բացակայութեան Նախագահին այս խնդիրը նկատողութեան առնուի, ուստի կ'առաջարկեմ յետաձգել այս խնդիրը մինչեւ Ս. Պատրիարքի վերադարձը:

Հ. ԽՕՃԱՍԱՐԵԱՆ ԷՖ.- Քաղ. Ժողովը իր պաշտօնը կը շարունակէ, մինչեւ որ իր տեղը նոր մը ընտրուի, բայց պէտք է որ ժողովդ սկսի նոր ընտրութեան:

Պ. Ս. ՄԻՆԵՅ.- Այս ժողովը դեռ մօտ օրերու մէջ իր վստահութիւնը յայտնեց վարչութեան, որ իր շնորհակալութիւնները յայտնելով ստանձնեց իր պաշտօնը, բայց այսօր յանկարծ հրաժարականի մը առջեւ կը գտնուինք, որ հակառակ ըստածին՝ պարզ հրաժարական չէ. ուրեմն պէտք է պարզուի թէ ինչ պատճառէ յառաջ կուգայ այդ հրաժարականը:

Ս. ԳԱՐԱԵԱՆ ԷՖ.- Եթէ այս հրաժարականը պատճառաբանեալ ըլլար, հրաժարագրին մէջ գրուած կ'ըլլար եւ այդ պարագային կարծեմ թէ մեզի չէիք հարցնէր:

Պ. Ս. ՄԻՆԵՅ.- Այս ժողովը եթէ պիտի ընդունի տրուած հրաժարականը, պէտք է գիտակցութեամբ կատարէ այս գործը: Հրաժարականը պարզ գրուած է եւ բացատրուած չէ այն պատճառը, որ առիթ տուեր է այս հրա-

ժարակահին: Կը կարծեն թէ պէտք է գիտնանք այս հրաժարակահին շարժառիթը, քանի որ վերջընթեր նիստին այս ժողովը վստահութիւն յայտնեց վարչութեան գործելու եղանակին:

ՏՐ. ԹԵՐԶԵՆՆ Է ԷՖ.- Քաղ. ժողովը պաշտօնէ բաշտելէ առաջ իր համարատը-տութիւնը պէտք է ներկայացնէ, որպէսզի եթէ կայ պատասխանատուութեան կէտ մը՝ ստանձնէ ատիկա, իսկ եթէ չկայ՝ խլէ մեր ծափերը: Օրէնքը ինչ որ կը տրամադրէ, պէտք է որ գործադրուի ատիկա: Պարզ հրաժարական մը բոլորովին տարբեր բան մ'է եւ սովորական ժամանակներու մէջ կրնայ տրուի, սակայն երբ դժբաղդութեան փոթորիկը կը պայթի, այդպիսի պայտարի մը ատեն լքում յառաջ չբերելու պէտք է աշխատիլ:

Հ. ԽՕՃԱՍԱՐԵՆՆ Է ԷՖ.- Այս հրաժարականը պէտք է որ չժողովուրդի համարատուութեան: Քաղ. ժողովը իր համարատուութիւնը պիտի բերէ: Քաղ. ժողովի կատարած դերը դժնդակ է եւ դժուար եւ անկէ պարտաւորած կուտայ իր հրաժարականը: Աշխատութեան բացարձակ կուտակումը անկարելի կը դարձնէ իրենց կարողութեան չափով [բ163]օգտակար ըլլալու եւ այս պատճառաւ պարզ հրաժարական մը կը ներկայացնեն՝ լաւագոյն ոյժերով վարչութիւն մը կ'ազնելու համար:

Գ. ՍԻՄԷԼԵՆՆ Է ԷՖ.- Տր. Թերզանի խօսքերը շատ մեկնիկ եւ որոշ են: Վարչութիւնը մինչեւ հիմա իր աշխատութիւնը նուիրեց ազգային գործերու համար, բայց շփոթ վիճակ մը ըլլալու մասին տեղեկութիւն չտուաւ: Ինք այսօր կ'ըսէ թէ ես պէտք եղած չափով օգտակար չեմ կրնար ըլլալ, պէտք է մտածենք ուրեմն թէ ինչու ասկէ առաջ կրնար օգտակար ըլլալ եւ հիմա չի կրնար ըլլալ: Գիտէք թէ Սահմանադրութիւնը կը տրամադրէ որ բացառիկ պարագաներու մէջ եւ իր իրաւասութենէ վեր եղած խնդիրներու համար վարչութիւնը դիմէ Ազգ. ժողովին: Վարչութիւնը Ս. Պատրիարքը յանկարծակեան կերպով եւ առանց այս ժողովին որոշման ենթարկելու դրկեց Անգլիա եւ Ֆրանսա: Այս ժողովը տակալին տեղեկութիւն չունի այդ մասին. ինչո՞ւ դրկեցին, ինչո՞ւ ռեւ տեղեկութիւն չի տար եւ քանի որ այս տեղեկութիւնը չի տրուիր, պէտք չէ որ գայ այս ժողովին, մանաւանդ այսպիսի ատեն մը, որ դասալքութիւն պիտի համարուի այդ նպատակով առնուած ռեւ քայլ:

Մ. ՆԱԹԱՆԵԱՆ Է ԷՖ.- Ես ալ հարկ կը համարեն որ պարզուի[ն] հրաժարման պատճառները. ասիկա անհրաժեշտ է: Անգամ մը ընտրեցինք վարչութեան ատենապետները, որպէսզի որոշեն իրենց պաշտօնակիցները, երկրորդ անգամ այդ գործը յանձնեցինք Պատրիարքին, որ ընտրէ վարչութիւնը, ու հիմա ի բացակայութեան Պատրիարքի՝ կ'ընդունինք վարչութեան հրաժարականը: Յաջորդ ընտրութիւնը ո՞վ պիտի ընէ եւ ի՞նչ սկզբունքներով պիտի ըլլայ: Մէկ խօսքով, ծաղրական բան մը կը դառնայ ասիկա: Կամ այն է որ Սահմանադրութեան տառին գործադրութիւնը պիտի ըլլայ, սակայն թէ ոչ Պատրիարքին ներկայութիւնը անհրաժեշտ է եւ անոր կարծիքն ալ պէտք է առնել: Հետեւաբար, կ'առաջարկեն որ Քաղ. ժողովը շարունակէ իր պաշտօնը մինչեւ Պատրիարքի դարձը:

Ն. ՕՀԱՆԵԱՆ Է ԷՖ.- Քաղ. ժողովը համոզուած է որ այլեւս չի կրնար օգտակար ըլլալ, հետեւաբար վաղորդէ սկսեալ պէտք է ձեռնարկի ըլլայ պաշտօնը:

[բ164]Պ. Ս. ՍՐԵՆՆ.- Ես ո՛չ թեր կ'ուզեմ խօսիլ, ո՛չ ալ դէմ: Ես կ'ուզեմ հասկնալ թէ ինչո՞ւ կը հրաժարի Քաղ. ժողովը: Ինք կ'ըսէ թէ քաղաքական կացութիւնը դժուար է, բայց այս ժողովը պէտք է գիտնայ թէ այդ քաղաքական կացութիւնը ինչ է եւ դժուարութիւնները ո՞ր կէտէն յառաջ կուգան: Պարզ բառը չի բացատրեր ատոնք եւ մինչեւ որ չզիսցուին, ո՛չ մէկ անդամ իր քունէ չի կրնար տալ:

Յ. ԴԱՐԲԻՆԵԱՆ Է ԷՖ.- Գարաեան էՖ. կարգ մը բացատրութիւններ տուաւ, սակայն եկեղեցիներու փակման մասին տեղեկութիւն չտրուեցաւ: Փափաքելի է որ այդ մասին ալ տեղեկութիւն տրուէ:

ՏՐ. ԴԱԼԻԻԹԵԱՆ.- Շփոթութիւն յառաջ չգալու համար պարտք կը համարեն հաղորդել որ Պատրիարք Ս.ին մեկնումը Քաղ. ժողովի հրաժարման պատճառներուն հետ կապ չունի: Իրաց ներկայ վիճակին մէջ պատասխանատուութիւն ստանձնելու համար Քաղ. ժողովը կուգայ խտտակամելու եւ պարզ կերպով ըսելու համար որ այս բեռը իմ ուսիս վրայ ծանր է եւ չեմ կրնար տանիլ:

Պ. Ս. ՍՐԵՆՆ.- Քաղ. ժողովը վերջին նիստից երբ խորհրդարանական յանձնաժողովը կ'ընտրուէր, ռեւ ծանրացման մասին չխօսեցաւ: Վերջին նիստէն ի վեր անցած դարձածը պէտք է գիտնայ, որպէսզի ըստ այնմ

տայ իր քուէն: Ծածկամիտ բառերով եղած արտայայտութիւն մը չի կրնար բացատրել իր նպատակը: Ինչո՞ւ կը հրաժարի: Քաղ. Ժողովը յոգնե՛ր է, բայց ես չեմ կարծեր որ ամբողջ պատճառը այս ըլլայ, ուստի պէտք է ըստ մեզի բուն պատճառը:

ՏՐ. ԹԷՐԶԵԱՆ.- Եթէ Քաղ. Ժողովը չ'ուզեր ըսել, գոնէ Կրօն. Ժողովին հարցմենք թէ ինք ինչու չի հրաժարի:

Ս. ԳԱՐԱԵԱՆ ԷՖ.- Հանրային պաշտօն ստանձնող մէկ բարոյական պատասխանատուութիւնն ալ միասին կը ստանձնէ եւ կը նայի՝ եթէ իր ուզածին պէս այս պաշտօնը կրնայ շարունակել, իր վրայ կ'առնէ գործը:

[Բ165]Հրաժարականները կը տրուին անձնական կամ իրական պատճառներով: Օրէնքը կ'ըստ որ հրաժարականները կը տրուին անձնական պատճառներով (այսինքն՝ պարզ հրաժարական), երբ մէկը կ'ըստ որ անկարող եմ վարելու այս պաշտօնը: Ասիկա պարզ հրաժարական կ'ըլլայ: Իսկ երբ պատճառներ կան, այդ պարագային կ'ըստ որ ես կարող չ]եմ վարելու մինչեւ որ սա պատճառները վերանան, որպէսզի մենք կարենանք մեր պատասխանատուութիւնը մեր վրայ առնել: Ուեւ հանրային պաշտօնացի իրեն յանձնուած պաշտօնը կամ կրնայ կատարել, կամ չի կրնար կատարել: Ասիկա որոշելու համար պէտք է գիտակ ըլլանք գործերուն ծանրութեան: Քաղ. Ժողովը ատիկա ձեռն աւելի մօտէն գիտէ եւ այդ կերպով կ'ըստ որ մենք կարող չենք վարելու այս պաշտօնը: Մենք երկու ամիսէ ի վեր կը զբաղինք կարելի ընելու համար եւ այսօր այն համոզումը ունինք, որ այս վիճակին մէջ գործը մեր վրայ առնել յանցանք մը պիտի ըլլայ եւ հաւանական է որ ապագային դոյք ըսէիք որ ինչու չեկարք մեզի չըսիք այս վիճակը: Գիտեք որ բաժակը կը լեցուի, բայց կաթիլ մը բաւական կ'ըլլայ որ յորդէ. ահաւասիկ այս վիճակին մէջ է որ կը դիմենք ժողովին:

Մ. ՆԱԹԱՆԵԱՆ ԷՖ.- Ս. Պատրիարքը քանի որ Քաղ. Ժողովէն դրկուած է, կը կարծեն որ անոնք պէտք է շարունակեն իրենց պաշտօնը եւ ես արդարացում չեմ նկատեր, երբ կ'ըստ որ բաւական ծանրացած է գործը: Ըսել է այնպիսի անտանելի վիճակ մը ստեղծուած է, որուն հանդուրժել կարելի չէ: Սակայն ի՞նչ է բուն խնդիրը: Ասիկա չըսել կ'ենթադրէ թէ մեծ վտանգ մը կայ: Պէտք է բացատրէ Քաղ. Ժողովը թէ ո՞ր կաթիլն է որ մինչեւ բերան լեցուած զաւաթին յորդելուն պատճառ եղած է:

Պ. Ս. ՍՐԵՆՅ.- Ուեւ ազգային մարմին մը որ պաշտօնէ կը քաշուի, կամ պարսաւանքով պէտք է բաժնուի պաշտօնէ, կամ շնորհակալութեամբ: Ես ցորչափ չգիտնամ իր գործելու եղանակը, չեմ կրնար տալ իմ քուէ:

Դ. Տ. ՄՈՎՍԵՍԵԱՆ.- Եթէ ժողովը կը պնդէ որ հրաժարականի պատճառները բացատրուին, այդ պարագային պէտք է դռնփակ ըլլայ նիստը:

[Բ166]Գ. ՍԻՄԵՆԵԱՆ ԷՖ.- Ուրեմն իրենք ալ կ'ընդունին այդ կարծիքը:

Հ. ԽՕՃԱՍԱՐԵԱՆ ԷՖ.- Երբ ազգին վիճակին վրայ տեղեկութիւն կը տրուի, նիստը դռնփակ կրնայ ըլլալ, բայց ատիկա կապ չունի հրաժարականին հետ, որ պարզ ըլլալէ չի դադրիր: Դռնփակ նիստ ամէն ատեն կրնայ պահանջուիլ:

ԱՆՏ. ԷՖ.- Դիւանս չի գիտեր թէ ինչ տեսակ տեղեկութիւններ պիտի հաղորդուին ժողովի մէջ, որպէսզի հասկնայ թէ լրագրողներու ներկայութիւնը ներելի՞ է:

Ս. ԳԱՐԱԵԱՆ ԷՖ.- Դռնփակ ժողովի մէջ ժողովականներէ զատ ուրիշներ չեն զբաղնուիր, սակայն մենք կը փափաքինք որ հայ մամուլի ներկայացուցիչները գտնուին այստեղ, պայմանաւ որ խօսուածները չհրատարակուին: (Ունկնդիրները դուրս հանելով ատենապետ 3. Պահրի Էֆ. եւ առաջին խօսքը տուաւ վարչութեան անդամ Տր. Դաիթեանի:)

ՏՐ. ԴԱԻԹԵԱՆ ԷՖ.- Կիլիկիոյ վերջին անցքերու մասին տեղեկութիւն հաղորդած ենք արդէն Պատ. Ժողովիդ: Այդ թուականէն յետոյ նոր մօր՝ մը տուինք, գոր իր յանձնեմ ժողովիդ ուշադրութեան: (պատճէն)

Հանրին մասին օղանաւով տեղեկութիւն առնուած է, որ քաղաքը հանդարտ է. օտար արբիւրներէ հասած այս տեղեկութիւնը կը կրէ 1 Ապրիլ թուականը: Մերսին Ատանա գիծը կտրուած է, բայց վերահաստատելու փորձեր եղած են: Կիլիկիոյ լեռնային մասին մէջ պատահած կռիւները եթէ հետզհետէ իջնեն դաշտային մասերը, այն ատեն վտանգաւոր կացութիւն մը յառաջ պիտի գայ: Ժողովուրդէն մաս մը Կիպրոս գացեր են ու որբանոցներն ալ Ատանա կը փոխադրուին: Նոյնիսկ Տր. Քէնէտի² եկած է Պօլիս յարմարագոյն շէնքեր գտնելու եւ ի հարկին որբերը հոս փոխադրելու համար:

[բ167] Այնթապի մասին լուր կայ որ Նօրման 3000 հոգիով կը մեկնի քաղաքը հանդարտեցնելու համար, բայց ընդհակառակը հոն գտնուող 500 հայ կամաւորներ միասին առած եւ մեկնած են, եւ այս գործին բացատրութիւն կուտան որ եթէ հայերը մնային այնտեղ, գրգռութիւնը արեւի պիտի սաստկանար: Կիլիկիոյ մէջ դրութիւնը վտանգաւոր է, գտնուած ֆրանսական զինուորները սեւերէ կը բաղկանաւն, ժողովուրդը յուսաբեկ է եւ հետզհետէ կը գաղթէ Եգիպտոս, Կիպրոս եւ Մերսին: Կիպրոս երթալու համար անգլիական իշխանութիւնը շատ դժուարութիւն կը յարուցանէ, այսուհանդերձ մէկ մասը զացած է: Վերջին անգամ 5-6000 հայ կամաւորներ 6 խումբով հետզհետէ ճամբայ կ'ելլեն, բայց զիտք որ աստնց ընտանիքները պահելու համար մեծ դժուարութիւն կայ. այս պատճառաւ 20,000 ոսկի դարձեալ որկեցինք: Այս վերջին 20,000 ոսկին պիտի վճարուի այն 40,000 տոլարէն, որ Բլիֆին³ միջոցաւ դրկուեցաւ: Վերջապէս, 90,000 ոսկիի մօտ դրամ մը դրկուեցաւ, որ որոշ գօթբրոյի⁴ մը եմքակայ չէ: Ամերիկեան Բլիֆի ներկայացուցիչն ալ պիտի միանայ եւ աշխատակցի նպաստի բաշխման գործին մէջ. այդ նպատակաւ դիմումներ ըրինք:

Վերջին օրերս լսեցինք որ կամաւորներ պիտի դրկուին: Սակայն ուրիշ կարեւոր պարագայ մը կայ: Երբ Սուրիայէ եւ ուրիշ տեղերէ հայերը Կիլիկիա փոխադրեցին, հաւաստեցին մեզ թէ հոն վտանգ չկայ: Հինս այս վիճակին առջեւ հարկադրուեցանք յիշեցնել իրենց որ զինուորական պատուի վրայ տրուած խոստում մը կայ եւ կիլիկեցիներու հետ ոչ կիլիկեցիներն ալ այդ խոստման վրայ մեկնած էին անկէ: Ահաւասիկ Սան Բեմօ⁵ քաշուած հեռագիրը: (պատճէն)

Այս հեռագրով կ'ուզենք զգացնել իրենց որ երբ անոք գտնուէին իրենց տեղերը, արեւի ապահով կ'ըլլային: Համազգային [ժողով]ն ալ համամիտ է տրուած այս հեռագրին:

[բ168] Վերջապէս, կացութիւնը չէ փոխուած: Գնդապետ Պրեմօն ինք կը թելադրէ որ փոխադրուին հայերը Կիլիկիայէն եթէ կ'ուզեն:

Գ. ԱՍԼԱՆԵԱՆ ԷՖ.- Ընդմիջելով հարցում մը կ'ուզեմ ընել: Ֆրանսական ոյժը անբաւական է, թէ՛ ուրիշ պատճառէ յառաջ եկած է:

ՏԲ. Գ. ԴԱԻԻԹԵԱՆ.- Մարաշի գործերը

ոյժին անբաւականութիւնը չեն ապացուցաներ. հոն ֆրանսական ոյժերը ռեւէ պատճառ չունէին քաշուելու: Ստոյգ է որ 2500էն 3000 հոգի ունէին գօրանոցին մէջ եւ իրենց կացութիւնը փայլուն չէր, բայց Յունվար 29ին երբ Գնդապետ Նօրման 3000 հոգիով կուգար, իր նպատակը չէ եղած պաշտպանել տեղւոյն հայութիւնը, այլ՝ կռուելով հեռացնել զինուորները: Մէկ խօսքով, ցահանջը դիւրանցած է եւ այդ պատճառով չէթնելու հետ կրուած է, որպէսզի հեռացնէ դէպի Իսպահիյէ: Ամերիկացիներ ռեւէ տեղեկութիւն չեն ունեցած եւ Քէրէք պարտաւոր զգացած է զինքը հնազանդի: Հոն ալ ո'չ ուտելիքի պակաս կար, ո'չ ռազմամթերքի, և ֆրանսական զինուորներ սկսած են ռմբակոծել եւ չէթնելը քաշուած են, այնպէս որ ցահանջի օրը թուրք չէթ չկար, այլ՝ պատրաստ էին յանձնուելու: Աստուք լիուրի կ'ապացուցանեն որ ֆրանսական զինուորական ոյժի պակասը չէր Մարաշի այդ դէպքերուն [պատճառը]: Նոյնն է Այնթապի համար, ֆրանսացիք քաղաք մտեր են, բայց ինչո՞ւ զինաթափ չեն ընէր չենք զիտեր եւ թուրքերը կը յարձակին շարունակ:

Գ. ԱՍԼԱՆԵԱՆ ԷՖ.- (ընդմիջելով) Ատանայի մէջ ալ վտանգ կայ:

Ե. ԽՕՐԱՍԱՆ ԷՖ.- Լուտեցաւ որ չէթնելուն ազդարարութիւն եղեր է ֆրանսական զինուորներուն քաշուելու համար, լուր կայ նոյնիսկ որ ճամբան ալ կտրուած է Մերսինի եւ Ատանայի [միջեւ]:

ՏԲ. ԴԱԻԻԹԵԱՆ.- (շարունակելով) Ֆրանսացիները ռեւէ վախ չունին որ մենք քաղաքական հայեացք ունինք Կիլիկիոյ վրայ: Որովհետեւ Քըրզըն⁶ վերջերս ակնարկութիւն ըրած է որ 750,000 իսլամ կայ Կիլիկիոյ մէջ, [բ169] ատոր վրայ Կիլիկիոյ քրիստոնէութիւնը վրդովուած, տեղւոյն թուրք քրիստոնէայ պետելու եւ կուսակցութեանց ներկայացուցիչներէ ստորագրուած գիր մը պատրաստուած եւ մատուցուած է Գերագոյն Խորհուրդին: Այս գիրը, որ շատ լաւ կերպով խմբագրուած է, կը փափաքի որ Կիլիկիա իր կապը խզէ թուրք իշխանութեան հետ եւ կը հերքէ այն առարկութիւնը, թէ մենք ունինք ցանկութիւններ Կիլիկիոյ մասին: Ինչպէս ըսի, թուրք հոգեւոր պետերը ընդունելով հայոց գերակշիռ իրաւունքը, կը փափաքին որ թուրքերը դադրին այդ տեղ տիրապետելէ: Ամերիկացիները ուզած են համամայնութիւն մը գոյացնել հայերու եւ թուրքերու միջեւ եւ

ճելլալ Պէլիճ⁷ պայմանագրութիւն մը կնքելու աշխատեր են, բայց կարելի չէ եղած ասիկա, որովհետեւ իրենք ամաչարկած են զինթափ ընել հաճոցիները, մինչդեռ անոնք կը փափաքէին պահել իրենց՝ զենքերը՝ ոտել յարձակման շենթարկուելու համար:

Կիլիկիոյ կացութիւնը եթէ այսպէս շարունակէ, բնականաբար շատ դառն կ'ըլլայ, բայց մէկ կողմէն Պատրիարք Սրբազանը ճնշում կը բանեցնէ, միւս կողմէ՝ Մարաշի հեռագիրը կը հասնի Անգլիա, ուր եկեղեցականներ կը սկսին ճնշում ի գործ դնել կառավարութեան վրայ եւ այդ ճնշման հետեւանքով *գօնֆերանսը*⁸ կ'որոշէ եւ Պ. Միլրան⁹ կը հեռագրէ պէտք եղածը, բայց Պօլսոյ մէջ շատ խիտ կը գտնուի այդ որոշումը ու անգլիական իշխանութիւնը ոչ միայն տեղոյն քրիստոնէութեան պահպանութեան, այլեւ Պօլսոյ գրաւումին որոշում կուտայ: Այս կարգադրութեամբ 100,000 յոյն զինուոր պիտի քալէին Կիլիկիա, բայց քանի մը քիլօմէթ տեղ յառաջանալէ յետոյ կեցած են...

Լ. ՏՆՏԵՍԵԱՆ.- (ընդմիջելով) Յունական պայմաններուն գոհացում չէ տրուած:

ՏՐ. ԳԱՒԻԹԵԱՆ.- Վենիզելօս¹⁰ 100,000 զինուոր տրամադրելու յօշարութիւն յայտնած է, բայց անկէ յետոյ ինչ եղած է՝ չենք գիտեր:

[բ170]Կ. ԽՕՃԱՍԱՐԵԱՆ ԷՅ.- Լեռնային Կիլիկիոյ մէջ տեղի ունեցած դէպքերը կը վախցուէր որ իջնա[լին] ճաւել դաշտային Կիլիկիա: Այս վտանգին առջեւ վարչութիւնը որոշեց փակել եկեղեցիները իբրեւ խաղաղ ցոյց...

ՉԱՅՆԵՐ.- Ի՞նչ արդիւնք ունեցաւ:

Կ. ԽՕՃԱՍԱՐԵԱՆ ԷՅ.- Ով կրնայ բացատրել թէ ինչ վնաս ունեցաւ, այն կրնայ այս հարցումը ընել: Երբ Ջատիկէն օր մը առաջ կուգային տագնապալի հեռագրներ, մենք տարբեր բան մը չէինք կրնար ընել:

Ս. ԳԱՐԱԵԱՆ ԷՅ.- Եկեղեցիները փակելով ուզեցինք ըսել որ դուք ամենքնիդ ալ հանդարտութեամբ կը տօնէք եւ կը շնորհաւորէք Ջատիկը, [բայց] այն ազգը, առանց որոյ Ասիոյ մէջ քրիստոնէայ անունը չպիտի լսուէր, այս տօնը կատարելու վիճակին մէջ չէ: Ասիկա արտաքին ձեւն է: Գալով մերքինին, ժողովուրդին ալ ըսինք թէ սերը, որորումքիւնը պաշտամունքէն վեր է: Նպատակնիս էր ցնցել Երուսալմ, որպէսզի զարկ տայ մեր խնդրին: Միջոցները գործարարել մեր պարտքն է, անոնք արդիւնաւորել մեր դիմացինէն կախում ունի:

Այս ձեռնարկը չափով մը ունեցաւ իր օգուտը եւ իր բարոյական ազդեցութիւնը ըրաւ:

ՏՐ. ԹԵՐԶԵԱՆ.- Այս ձեռնարկին մէջ դիտելի շատ մը կէտեր կան: Նախ եւ առաջ մենք սուգի համար եկեղեցիները փակեցինք կ'ըսենք. երկրորդ՝ բողոքի համար գոցեցինք կ'ըսենք, բողոքի համար եկեղեցիները գոցելով բանալով չ'ըլլար. երրորդ՝ Կրօն. Ժողովը կ'ընէ որ ժողովուրդը պէտք է ապաշխարէ, իսկ եկեղեցականութիւնը անարժան է պաշտօն վարելու. ժողովուրդը ինչո՞ւ ապաշխարէ եւ ի՞նչ բանի համար անարժան է եկեղեցականութիւնը. չորրորդ՝ կ'ըսենք որ հանգանակութիւնը արդիւնաւորելու համար էր, բայց ասոր ալ չձառայեց: Յետոյ, եթէ ազգը միահամուտ կատարած ըլլար այս բողոքը, թերեւ իր կարեւորութիւնը ունենար, բայց բողոքականները ու զաթօլիկները չմասնակցեցան եւ իրենց աղօթատեղիները չփակեցին: Երբ Պ. Գարբինեան այս ժողովին մէջ առաջարկեց փակել մեր բոլոր հաստատութիւնները, դուք մերժեցիք: Մենք նստանք ծալապատիկ եւ Հանճն գոյց մաս առ մաս փճացած է: Ասոնց միջոցները պէտք էր առաջուցնէ խորհիլ, փոխանակ հիմա զլուխնիս պայթեցնելու:

[բ171]Ս. ԳԱՐԱԵԱՆ ԷՅ.- Մենք ատով չքաւականացանք, այլեւ դիմումներ ալ ըրինք:

Գ. ՄԻՄԶԷՇԵԱՆ ԷՅ.- Հայութիւնը կը գտնուի Ֆրանսայի, Ամերիկայի եւ երկրագունդին ամեն կողմերը: Այս ամենուն մէջ 25-30 եկեղեցիներ միայն փակել անտեղի պիտի ըլլար: Եթէ ասոր համար միութեան անկարելիութիւններ կան, կրնային գոնէ փակել Ատաբազարի, Գոնիայի եկեղեցիները, որպէսզի գործը կարեւորութիւն ստանար, եւ գոնէ երեք յարանաւանութիւններ միասին կատարէին այս գործը: Եթէ հայ հոռմէականները իրենց Ջատիկը կատարած էին, կրնային Նոր Կիրակիին փակել եկեղեցիները կամ գոնէ բողոքականները դադրեցնէին իրենց արարողութիւնները: Վերջապէս, հաղորդակցութիւն գոյութիւն չունեցող տեղերը մէկ կողմ առնելով, մօտակապ տեղեր հայութիւնը գրկել ենք:

Գ. Տ. ՄՈՎՍԵՍԵԱՆ.- Վարչութեան ձեռք առած միջոցներու մասին եղած քննադատութիւնները լսեցինք, անոնց մէջ *պօս սասն*¹¹ չկայ:

ՉԱՅՆԵՐ.- Ետ ատեք խօսքերնիդ:

Գ. Տ. ՄՈՎՍԵՍԵԱՆ.- (շարունակելով) Այնպիսի առարկութիւններ ըրիք որ պարտաւորուեցայ այս յայտարարութիւնը ընելու:

վարչութիւնը հարկ տեսաւ այս միջոցը ձեռք առնել թէ՛ ազգին եւ թէ՛ օտարներու դէմ, երբ [Ազգային] Պատուիրակութենէն ըստեցաւ մեզի թէ դիւանագիտական դիմումները որոշ արդիւնք մը չտուին եւ մեր պատուիրակութեան, ինչպէս նաեւ Համաձայնական կառավարութեանց պատասխանները լրգացուցին մեզի մեր հետեւեկիք ուղին եւ Կիլիկիոյ հայութիւնը սկսաւ ըսել թէ մեզի ինչու հոս բերիք, մեզի վերադարձուցէք հոն ուրկէ բերիք: Այս յուսահատական եւ ճակատագրական վարկեմից էր որ զատկական արարողութիւնը չկատարելու պէտք տեսանք, բայց եկեղեցական հարք ըսին որ այս առժամայ կարգադրութիւնը փափաքուած ազդեցութիւնը չի կրնար ունենալ, տեսական կերպով կրնանք դադարեցնել արարողութիւնները: Այս խնդիրը նաեւ Համազգային Ժողովի նկատողութեան յամճնուեցաւ: Հոն հայ Գաթօլիկները ըսին թէ իրենք Չատիկը ըրած են ու հայ [բ]րողութեանք անեցուցին որ իրենք մասնատր հանդէս մը չունին Չատիկ առթիւ, բայց [համամիտ գտնուեցան որ մենք] ձեռք առնենք սոյն միջոցը: Կը հարցնէք թէ ինչ արդիւնք յառաջ բերաւ: Համբերեցէք պահ մը, որ արդիւնքը բերենք: Հիմա կը հարցուի թէ ինչու գաւառներու եկեղեցիները չփակեցինք, բայց չենք զիտեր թէ գաւառի եկեղեցիները փա՞նչ են, թե՞ բաց: Իսկ գալով սուգի միթիկներու եւ հանդէսներու, ո՛չ միթիկ կրնայիք կազմել եւ ո՛չ [այ] սուգի հանդէսներ: Հետեւաբար, վարչութիւնը գործադրեց այս միջոցները, որոնք կարծես թէ բաւական են պատասխանը ըլլալու եղած քննադատութիւններուն:

Պ. Ս. ՍՐԵՆՏ.- Վարչութիւնը եկեղեցիները փակելու իր որոշումը ի՞նչ կերպով հաղորդեց արտաքին աշխարհին:

ՏԲ. ԴԱԻԹԵԱՆՍ.- Այդ մասին ճօշ չտուիմք, այլ կէս պաշտօնական ձեւով հաղորդեցինք: Եկեղեցիները փակ չեն. արարողութիւն կը կատարուի. մկրտութիւն, թաղում տեղի կ'ունենայ. իսկ Պատրիարք Ս.ին ալ հետագրեցինք որ ծանուցանէ Համաձայնական կառավարութիւններու թէ Կիլիկիոյ վիճակը այն աստիճան դժմոյակ է, որ Չատիկ արարողութիւնը դադարեցնելու հարկադրուած է: Հայ հռոմէականները պատասխանեցին մեզի որ իրենք Չատիկը անցուցած են եւ յետոյ՝ [անեցուցին] մեր եկեղեցոյ դիրքը տարբեր է, իրենք այսպիսի որոշում մը գործադրելու համար պէտք ունին արտօնութիւն ստանալու

հոգեւոր վերին իշխանութենէն, իսկ բողոքականները ըսին իրենք քարոզ մը միայն ունին եւ այս էր պատճառը որ իրենք ալ մեզի հետ չկրցին փակել եկեղեցիները:

Յ. ԴԱՐԲԻՆԵԱՆ ԷՖ.- Վարչութիւնը իբրեւ միջոց ընդունել է որ եկեղեցիներու փակման միջոցին Կիլիկիոյ հանգանակութիւնը տեղի ունենայ: Ի՞նչ եղած է այդ խնդիրը, կրնա՞յ բացատրուիլ:

Ս. ՆԱԹԱՆԵԱՆ ԷՖ.- Քաղ. Ժողովի կողմէ տրուած բացատրութիւնը լսեցինք. աստնք կը հարկադրեն մեզ յամզելու այն կէտին, որ Քաղ. Ժողովի հրաժարականին նկատառումը յետաձգուի:

[բ]173Պ. Ս. ՍՐԵՆՏ.- Մենք դռնփակ նիստ անցարեցինք, ինչո՞ր համար այս նիստը տեղի ունեցաւ:

Գ. ԱՍԼԱՆԵԱՆ ԷՖ.- Վարչութիւնը պէտք է բացատրէ թէ ինչ բանի համար Ս. Պատրիարքը Երուսալոմ տեղափոխուեցաւ:

Հ. ԽՕՃԱՍԱՐԵԱՆ ԷՖ.- Վարչութեան համարատուութիւնը այս խնդրոյն լուծումը պիտի տայ, միշտ պարտական էինք այդ բացատրութիւնը տալու այս ժողովին առջեւ:

Դ. Տ. ՄՈՎՍԵՍԵԱՆ.- Դռնփակի առաջարկը եւ ըրի, հետեւաբար պէտք է որ ես տամ պահանջուած բացատրութիւնը: Այս հրաժարականին պատճառները կրկին են. մէկը՝ մերքին օրինակներ, որուն համար դռնփակ նիստ պահանջելու իրաւունք չունին, իսկ միւսը այնպիսի հանգամանք մը ունի, որ կը հարկադրէ մեզի դռնփակ գումարելու այս նիստը: Բոլոր հայութիւնը զիտակցութիւնը ունի այս վարկեմին ծանրութեան, եւ մենք մեր պաշտօնը վարեցինք ձեռ հաւանութեամբ: Իրաւ է որ վարչութիւնը չի կրնար տանիլ այս ծանրակշիռ վիճակը, երբ դժբաղաբար մինչեւ այս շահողարքո՞ճանք այդ կացութեան, որուն մէջ կը գտնուէինք: Մեր ժողովրդեան մի քանի հատուածներ ֆրանսացոց դէմ այնպիսի ուղղութիւն մը ձեռք առին պնդելով մեր պատմական իրաւունքներուն վրայ, որ այն տպաւորութիւնը յառաջ եկաւ թէ անոնց զիրկը նստած ենք կարօտ անոնց պաշտպանութեան եւ միւս կողմէ անոնց մօրտաքը կը փետտենք: Ազգերը իրենք քաղաքական իրաւունքները ունին անտարակոյս, բայց անոնք կը հաստատուին այն ատեն, երբ քաղաքական պայմանները ձեռնտու ըլլան: Մենք չէինք կրնար վստահիլ օրուան պայմաններուն, բայց ինչպէս բոլոր պզտիկ ժողովուրդները, մենք ալ

ունեցանք մեր քաղաքականութիւնը: Մինչև եւս մեր ընթացքը շարունակեցինք, բայց այդ միջոցին ձայներ բարձրացան թէ պէտք է փոխել քաղաքականութիւնը ու հազիւ ամիս մը առաջ Կիլիկիոյ մէջ հասկեցան սահկա եւ յայտարարութիւն հրատարակեցինք, բայց ուշ մնաց: Ազգի մը քաղաքականութիւնը եւ ճակատագրականութիւնը իրարմէ տարբեր բաներ են եւ պատասխանատու [բ174]ուղղութեան պակասն էր որ զգալի եղաւ: Այդ պակասը մենք ալ դիտել տուինք, սակայն ըստեցաւ որ մեր ազատութիւնը [վայելելու ապահովութիւնը տրուած է] եւ այդ ընթացքով շարունակեցինք մեր պաշտօնը: Սակայն այս անհամաձայնութիւնը ու կարծիքի եւ տեսակետի տարբերութիւնը շատ զգալի դարձաւ: Իրրեւ ազգ. քաղաքականութիւն, ոմանք այս յայտարարութիւնը,- այսինքն՝ Ֆրանսայի Կիլիկիոյ վրայ ունեցած տեսակետները,- ընդունելու մէջ դժուարութիւններ տեսան, բայց դէպքերը չուշացան փորձառութեան դաս մը տալու մեզի եւ համոզելու որ տեսակետներու համաձայնութիւն պէտք է վարելու համար այս պաշտօնները եւ եթէ այդպէս ըլլայ, կռիւ եւ դժուարութիւն չ'ըլլար: Կ'ընդունինք որ այս ամենուն մէջ մեր պարտականութիւնը կատարել չբերացանք, բայց ասկէ վերջ պէտք է նկատողութեան առնել սա կարելուր կէտը, որ ընտրուի այնպիսի վարչութիւն մը, որ ընդունակ ըլլայ համերաշխ կերպով վարելու այս պաշտօնը:

Գ. ՄԻՍԶԷՇԵԱՆ ԷՖ.- Այս հրաժարականին պարզ ըստեցաւ, բայց այս բացատրութիւններէն կ'երեւայ որ բաղադրեալ հրաժարական մ'է եղեր. այս կէտը բոլորովին պարզ է այլեւս:

[բ175]Ը. ԽՕՃԱՍԱՐԵԱՆ ԷՖ.- Տրուած բացատրութիւններէն վերջն ալ հրաժարականը պարզ ըլլալէ չի դադրիր: Արդէն վարչութիւնը իր իրաստութեան մէջ չի նկատեր հայկական խնդրոյն այն կէտերը, որոնք կը վերաբերին Հայկական Պատուիրակութեան: Կիլիկիան Հայաստանի մաս պէ՞տք է կազմէ, թէ՞ ոչ, վարչութիւնը այդ բարձրագոյն խնդիրներով զբաղած իսկ չէ: Տր. Դաիթեանի բացատրութիւններէն ալ ինչպէս հասկցուած է, վստանգատու շրջանի մը մէջ է գործը եւ լեռնային Կիլիկիոյ մէջ եթէ ժողովուրդը կը դիմադրէ այնքան կորովով, միւս կողմէ կը լսուի որ ֆրանսացի սպաներ իրենց ընտանիքները կը դրկեն Մերսին: Վարչութիւնը 100,000 ոսկի

պիտի հաւաքէ եւ ասիկա սովորական պայմաններու մէջ չի կրնար ըլլալ: Հինա վտանգի շրջան է. ընտրեցէք վարչութիւն մը, որ այս ազգին մէջ բարձր պահէ իր *բրտսիժը*¹²: Երբ ամէն անգամ այդ մարմինը կը վարկաբեկուի, անկէ ինչպէ՞ս կարելուր ծառայութիւններ կրնան սպասուիլ: Կը կարծեմ որ նոր վարչութիւն մը պէտք է ստեղծուի եւ հեղինակութիւն տրուի անոր ու զօրացնենք զայն:

Լ. ՏՆՏԵՍԵԱՆ ԷՖ.- Վարչութեան հրաժարականի բուն պատճառներու մասին տրուած բացատրութիւններէն հասկցուեցաւ որ այդ հրաժարականը յառաջ կուգայ նախ եւ առաջ ներքին տարակարծութենէ, որուն իրրեւ դարման կ'առաջարկուի միատարր վարչութիւն մը կազմել: Երկրորդ պատճառը արտաքին է եւ յառաջ կուգայ կարգ մը քննադատութիւններէ: Սակայն ես կը խորհիմ որ երբ ազգային պաշտօններէ խուսափողները պիտի անցնին սեւ ցանկին մէջ, բնականաբար այդ պաշտօնները ստանձնող եւ աշխատողներն ալ իրաւունք ունին գնահատութիւն սպասելու եւ ասիկա [բ176]սմենուս պարտականութիւնն է: Կը հասկցուի որ աստքը եւ պատճառը, որուն համար չեն ուզեր շարունակել իրենց պաշտօնը:

ՏՐ. ԹԷՐԶԵԱՆ.- Կը շնորհատրեմ վարչութիւնը իր կատարած աշխատութեան համար, բայց չեմ կրնար ընդունիլ իրենց տեսակետը թէ իրենք չեն զբաղիր ազգին քաղաքական գործոց հետ: Մեր յուզած խնդիրը ազգին քաղաքական խնդիրը չէ, այլ՝ ապահովութեան խնդիր է: Այսօր Հայաստանի, Կովկասի սպառնացող վտանգներ կան եւ շարժումներ¹³ կան: Երբ Մուսթաֆա Քեմալ իր ծանօթ շարժումները կ'ընէ, կարելի չէ անտարբեր գտնուիլ որ անոնցմէ բան մը չի ծագիր: Վարչութեան վրայ լիովին պարտականութիւն կը ծանրանայ հետաքրքրուիլ եւ զբաղիլ անոնցմով:

Ը. ԽՕՃԱՍԱՐԵԱՆ ԷՖ.- Մեր խօսքերը սխալ հասկցուեցան: Վարչութիւնը ոչ թէ չ'ստանձնէր ապահովութեան խնդիրը, այլ չ'զբաղիր ազգին քաղաքական բարձրագոյն խնդրով: Թէեւ ժամանակը չէ եկած տակաւին պատմութիւնը գրելու այս խնդրոյն, սակայն երբ *տօսիէները*¹⁴ քննուին, այն ատեն գաղափար մը կրնայ կազմուիլ խնդրոյն վրայ: Տօքթօրին այստեղ կարողացած տեղեկագիրները կը վերաբերին ապահովութեան եւ ջարդի գործերուն եւ հետեւաբար աւելորդ է ըսել թէ

այն չ'գրադիր ապահովութեան գործով:

ԱՏԵՆ. ԷՖ.- Ոմանք հրաժարականի նկատառման յետաձգումը պահանջեցին, ոմանք ալ մերժումը առաջարկեցին: Ժողովը պէտք է յայտնէ իր վերջնական կամքը:

Ս. ԳԱՐԱԵԱՆ ԷՖ.- Եթէ ժողովը կը խորհի որ կախակալուի մեր հրաժարականը, չենք ընդունիր եւ կը մերժենք: Դուք մինչեւ որ չկարողաք վարչութեան կողմէ գրուած ամբողջ գրերը, չէք կրնար գաղափար մը կազմել: Մենք գիտենք որ Անգլիա եւ Ֆրանսա ըսին որ խաբուած են Ամերիկայէն, կրնայ ըլլալ որ մեր Պատուիրակութիւնն ալ [բ177]խաբուած ըլլայ:

Պ. Ս. ՍՐԵՆՏՏ.- Կացութիւնը այնչես պարզ է: Եթէ Քաղ. Ժողովը կը պնդէ իր հրաժարականին վրայ, կրնայ ընդունուիլ: Այստեղ ըսուած խօսքերէն հասկցուածը այն է՝ որ մենք կացութեան համապատասխան վարչութիւն մը պէտք է ընտրենք: Այս վարչութիւնը կը հրաժարի յոգնածութենէ, բայց եթէ պիտի ընտրուի մոր վարչութիւն մը, որուն մէկ անդամը կը բնակի Այ Սթեֆանօ, միւսը՝ Պոլիս, եւ ասոնք շաբաթը երկու անգամ պիտի գան քով քով հաւաքուելով ասդիէն անդիէն, այս պայմաններու մէջ կարելի չէ տանիլ ներկայ գործերը: Դէպքեր կան, գործեր կան, որոնք կը պահանջեն աշխատելու տարբեր եղանակ մը եւ մինչեւ որ այդ պայմանները չլրանան, ընտրուելիք վարչութեանն ռեւէ օգուտ սպասել կարելի չէ: Կը պահանջեն որ իմ այս յայտարարութիւնս արձանագրուի:

Հ. ԱՆԴՐԷԱՍԵԱՆ ԷՖ.- Քաղ. Ժողովը իր յոգնածութիւնը առարկելով կ'ուզէ հրաժարիլ: Իրաւ է որ բեռ մը ծանրացած է իրենց վրայ եւ մեր ներկայ տնտեսական դրութիւնը կը պարտաւորէ որ գործին ամբողջ ծանրութիւնը դնենք իրենց վրայ: Պ. Սրենց ուրիշ բանի մը ակնարկել ուզեց. կ'ուզէ ըսել թէ պատուակալ պաշտօնեաներով չենք կրնար կառավարել այս գործը, պէտք է վճարեալ պաշտօնեաներ ունենանք: Ասիկա սկզբունքի խնդիր մ'է, որուն վրայ առանձինք վիճաբանիլ պէտք է եւ եթէ կրնանք պիտոճէին մէջ գումար մը տրամադրել, բնականաբար վարչական մեքենան շատ ատելի աղէկ պիտի գործէ: Ուստի, այդ մասին կրնայ օրինագիծ մը պատրաստուիլ եւ ներկայացուիլ, իսկ եթէ յասի յասի ընտրութիւն մը կ'ուզենք կատարել, կը կարծենք որ ատելի գէշ կ'ըլլայ:

[բ178]Գ. **ՍԻՄԵԷՇԵԱՆ ԷՖ.-** Վարչութիւնը ընտրուած է Ս. Պատրիարքէն, հետեւ-

աբար իրմէ քիչամ ժողովին հրաժարականը չենք կրնար ընդունիլ իր բացակայութեանը:

Ս. ԳԱՐԱԵԱՆ ԷՖ.- Երբեք մենք չենք կրնար ընդունիլ այդ տեսակէտը: Վարչութիւնը կազմուած է այս ժողովէն ընտրուած ժողովի մը ձեռով եւ իբր այն էլ մը պաշտօնակարէ, հետեւաբար չենք կրնար ընդունիլ որ հրաժարականին նկատառումը յետաձգուի այդ նկատումով:

Հ. ԽՕՃԱՍԱՐԵԱՆ ԷՖ.- Քաղ. Ժողովը իր հրաժարականէն յետոյ միայն ընթացիկ գործերը կը սնօրհնէ, ո՛չ իսկ ընտրութիւններ կրնայ վաւերացնել:

ԱՏԵՆ. ԷՖ.- Երկու բանածնի կայ. կը ներկայացնեն ձեր ուշադրութեան:

(Ատենադպիր Է.Ֆ. կարդաց հետեւեալ երկու բանածնները)
(բանածն)

ԱՏԵՆ. ԷՖ.- Այս երկու բանածններն ո՞րը կ'ընդունի վարչութիւնը:

Ս. ԱԼՊՕՅԱՆԵԱՆ ԷՖ.- Վարչութիւնը իր հրաժարականին առթի չի կրնար խօսք ունենայ:

Գ. ՍԻՄԵԷՇԵԱՆ ԷՖ.- Ոչ իսկ կարծիք յայտնել:

Պ. Ս. ՍՐԵՆՏՏ.- Չէ ընդունուած որ Քաղ. Ժողովը ընտրուած է Պատրիարքէն, հետեւաբար այդ կէտն ալ քուի չի կրնար դրուիլ:

Ս. ՆԱԹԱՆԵԱՆ ԷՖ.- Չեն գիտեր թէ ինչու կը վարանիք ընդունելու մեր բանածնը: Մենք վարչութեան հրաժարականը եթէ չենք ընդունիր, չենք ալ մերժեր: Այլ մեր նպատակն է յետաձգել, մինչեւ որ ժողովը ժամանակ ունենայ գիտակցօրէն գործելու եւ որոշելու թէ ինչպէս պէտք է ընտրել ժողովը, որոնք գիտակցութիւնը ունենան պէտքերուն եւ անոնց պահանջներուն:

(Ատենապետ Է.Ֆ. քուի դնելով երկու բանածնները, Նաթանեան եւ Սիմքէշեան Է.Ֆ.ներու բանածնը ստացաւ 12 քուէ ընդդէմ ճի եւ ատենանը փակուեցաւ ժամը ճիւն:)

Ծանօթագրութիւններ

1. Յուշագիր, ֆրնս.:

2. Անկլօ-իրլանտական ծագումով բժիշկ Քենետի ներկայացուցիչն էր իր կեդրոնատեղին Լոնտոնի մէջ ունեցող Լորտ Քարաքապետի Հիմնադրամին, որ միջոցներ յատկացուցած էր հայ որբերու խնամատարութեան նպատակով:

3. 1915-ին, ի հետեանք հայոց դէմ շրթայազերծուած ցեղասպանութեան, Թուրքիոյ մօտ ամերիկեան դեսպան Հենրի Մորկընքոտ անազանգ հնչեցուցած ըլլալով.

Եղիշի Պարթ. Տեղադեղանի Պատգամներն

Միացել Լահանգներու մէջ միախմբար ճէյսգ Պարթոնի և բարերար Քիլիկենտ Լոճի նախածնունդներն և կազմուած էր Հայկական և Մուրիական Օգնութեան Ամբիկեան Կոմիտէ մը, օգնութեան հասնելու համար հայ և արաբ աղիտեայներու: Ամբիկեան Ներկայագուսիներու Տան կողմէ պաշտօնական ճանաչում ստանալէ ետք 1919-ին, երկրորդ անուանափոխութեամբ սը կազմակերպութիւնը անած էր Մերձարտ Արեւելի Լպաստամտոյց (Near East Relief) անունը:

4.- Հակակէշի, ֆրնս.:

5.- 19-26 Ապրիլ 1920-ին Սան Ռեմո, Իտալիա, գումարուած խորհրդատուրդի ընթացքին, Անգլիոյ, Ֆրանսայի եւ Իտալիոյ վարչապետներն ու Ճափոնի, յու աստակն եւ Պելճիքայի ներկայացուցիչները բաւարարեան առարկայ դարձնելով Թուրքիոյ հետ իւր պարտութեան դաշնակիրը, Միջին Արեւելի մէջ Լ Կ Էլու Լիկային կողմէ հաստատուելիք հոգատարութիւններ եւ յատկապէս Օսմանեան Կայսրութեան միջինարեւելեան տարածքներու անդամահատման խնդիրը, յանկած էին որոշումներու, որոնք հինը պիտի կազմէին նոյն տարուան Օգոստոսին կնքուած Սեյրի-Էալճապիին: Ֆրանսա Սան Ռեմոյի մէջ կրցած էր միջապակային ճանաչում պաշտօնակից Մուրիոյ եւ Լիբանանի նկատմամբ իր պահանջներուն վերաբերեալ:

6.- Ճորճ Բորզըն (1859-1925) կը վարէր Մեծ Բրիտանիոյ արտաքին գործերու նախարարի պաշտօնը 1919-1924 տարիներուն:

7.- Մեծնտ Ճեյալ Պէյ (1863-1926), որ Հալէպի կառավարիչի հանգամանքով ընդդիմացած էր Օսմանեան կեդրոնական կառավարութեան հայաջինջ քաղաքակառութեան եւ հետագայած իր պաշտօնէն, 1919-ի Նոյեմբերէն մինչեւ 1920-ի Օգոստոսը կառավարիչն էր Ատանայի:

8.- Այնարկութիւն Փարիզի Հաշտութեան Վեհաժողովին, որ Ա. Համաշխարհային Պատերազմի զինադարի յայտարարութենէն ետք սկսած էր 18 Յունուար 1919-ին եւ իր աշխատանքները աւարտած՝ 21 Յունուար 1920-ին, բացումովը Ազգերու Լիկայի Ընդհանուր Ժողովին:

9.- Ալեքսանտր Միլլըրան (1859-1943) 23 Սեպտեմբեր 1920-ին Ֆրանսայի նախագահ դառնալէ անմիջապէս առաջ կը վարէր Ֆրանսայի վարչապետի պաշտօնը 20 Յունուար 1920-էն սկսեալ:

10.- Էլեֆթերիս Վենիզելոս (1864-1936) վերստանձնած էր Յունաստանի վարչապետի պաշտօնը 1917-ի Յունիսէն մինչեւ 1920-ի Նոյեմբերը:

11.- Առողջ դատողութիւն, ֆրնս.:

12.- Վարկը, ֆրնս.:

13.- Այնարկութիւն ազգայնական հայավնաս շարժումներուն:

14.- Թղթածարները, ֆրնս.:

Միջին Հայրդդի ... երբեք մի փոխեր մեր միան ու ոսկորը եղող Հայ Եկեղեցին ուրիշ որեւէ արժեքի հետ, ան որուն ճարտարապետը եղաւ Լուսարորիչ, որուն Լուսարարապետը եղաւ Մեսրոպ Մաշտոց, որուն ժիր մատուակը հանդիսացաւ Սահակ Պարթեւ, որուն աղօթող քուրմը եղաւ Նարեկացին, որուն քաղցր երգիչը եղաւ Շնորհալիմ: Անկիկ դժուարութիւններու եւ աղէտներու շատ բախած է, բայց չէ խոտորակուած, միշտ ունենալով բաւարար լոյս բաշխելու իրեն յարող հոգիներուն՝ եւ տարածած իր սփոփարար հովանին, որ եթէ աշխարհիկ գորութեամբ զինուած բազուկ մը չէ եղած, սակայն հոգեւոր միխարութեան եւ գորութեան նեցուկ է հանդիսացած մարմնապէս խոշտանգուած եւ զերուած իր գաւակներուն համար:

Միքէ քու Մայրենի Հայ Եկեղեցին, որքուն անով, եւ անոր մեծութեան գանձերուն մէջ որոնէ հոգեկան կազդորդող, պատարաստ ըլլալով, եթէ հաւակ ըլլալ, պահանջ վերջին կարիքը տալու իրեն համար: Մի տրտմեցներ այդ մայրը եւ մի լլլար խորդ գաւակը Հայաստանեայց Եկեղեցիին:

Բողոք անոնց որոնք կը հեղձան Հայ Եկեղեցին, իրենց հերշմաններու ժողովութիւնը կ'արձնեն շարիշ եղիշ մը, որ յաճողը կը նայի մերթմինք: Բողոք անոնց որոնք մարդորսական ծուղակներով աղօթին ծոցէն կը խլեն իր միամիտ ու յաճախ բարեմիտ գաւակները, իրենց վրայ կը հրապարակ հայ ժողովուրդի դարարող արեւուն ու հաւատքի բողոքը՝ աւելին՝ արիւնալալալալալ անէծքը:

Չաւակները յարարանանայ Եկեղեցւոյ, հազէք միտն եւ միշտ, մէջ ըլլալուտոր ողջամըտութեան գրանիք, իրեն մի հոս շարունակելու մեր գոյութեան պայքարը: Անէն մասնիկ որ կը փրթի մեր անբողոքութենէն, արժեք սըն է որ կը պակսի մեր նիթական ու հոգեկան դրամազուլիսէն:

Ուշադիր եղէք առաքելի խօսքին, «Որպէս ընկալարուք գերիստոս Յիսուս զՏէր, նովին գնացէք: Ձգոյշ լերուք, մի որ իցէ որ զճեզ կողպարիցէ ճարարութեամբ եւ սնտոյի խաբէութեամբ, որք ըստ մարդկան աւանդութեան եւ ըստ տարերց աշխարհի են, եւ ոչ գՅիստիս Բրիստոսիս»:

«Սիւն», 1962, Նոյեմբեր-Դեկտեմբեր, էջ 316

